

KS. GRZEGORZ WEJMAN

750-LECIE POWSTANIA
SZCZECIŃSKIEJ KAPITUŁY KOLEGIACKIEJ
ŚW. PIOTRA APOSTOŁA (MARIACKIEJ)

WPROWADZENIE

Ważną instytucję w administracji kościelnej stanowiła kapituła. U jej podwalin leży kanonikat świecki. Na obszarze Pomorza Zachodniego odegrała ona dużą rolę jako organ diecezjalnej organizacji terytorialnej już od połowy XII w.; ostatecznych form nabrała w ciągu XIII stulecia. Stopniowo dokonywał się ważny podział na kapituły katedralne i kolegiackie. Do kompetencji kapituły katedralnej należało m.in. prawo wyboru biskupa, czuwanie nad jego majątkiem, a z czasem faktyczny zarząd diecezją. Takich możliwości nie mieli kanonicy pozakatedralni i dlatego ciężyli ku dworowi książęcemu lub innym wpływowym grupom. Rekrutowali się oni z rodzin możnowładczych albo patrycjuszowskich, co umożliwiało partycypowanie w sprawowaniu władzy świeckiej. Na terenie średniowiecznej diecezji kamieńskiej obok kapituły katedralnej (1175) istniały następujące wspólnoty kanoników świeckich: kolegiata Mariacka w Kołobrzegu (1176), p.w. św. Cecylii w meklemberskim Ostrowie (1226)¹, kolegiata p.w. św. Piotra, a potem Mariacka w Szczecinie

---

Ks. dr hab. GRZEGORZ WEJMAN, prof. US – profesor nadzwyczajny katedry Historii Kościoła na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Szczecińskiego; adres do korespondencji: ul. Papieża Pawła VI 2, 71-459 Szczecin; e-mail: gwejman@knob.pl

¹ Gdy biskupi kamieńscy uzyskali na północy okręgi Wołogoszczy i Choćkowa, kapituła kolegiacka p.w. Najświętszej Maryi Panny, św. Jana Ewangelisty i św. Cecylii w Ostrowie (Güstrow) już istniała. Została ona założona w 1226 r. Biskup Konrad III ustanowił przy niej w 1235 r. siedzibę archidiaconatu, obejmującego meklemberską część diecezji kamieńskiej, czyli obszar podległy dotąd ordynariuszom Szwerynu. K.R. P r o k o p, *Biskupi zachodniopomorscy*

(1261), p.w. św. Piotra i Pawła w nowomarchijskim Myśliborzu (1298), kolejna szczecińska kolegiata p.w. św. Ottona (1346) oraz kolegiata p.w. św. Mikołaja w Gryfii, zorganizowana w 1456 r. w związku z powstałym tam uniwersytetem.

Kolegiaty fundowali lokalni władcy (zachodniopomorscy, brandenburscy i meklemburscy), a większość z nich odegrała istotną rolę w strukturze organizacyjnej biskupstwa jako ośrodki prepozytur terytorialnych, potem zaś archidiaconów. Wszystkie kolegiaty biskupstwa kamińskiego, poza kołobrzeską, przestały istnieć wkrótce po 13 grudnia 1534 r.² I chociaż dzisiaj ich ranga zmalała, to jednak funkcja honorowa tych instytucji jest nadal istotna i niezastąpiona.

1. KOŚCIELNE DZIEJE ŚREDNIOWIECZNEGO SZCZECINA

1.1. ZARYS DZIEJÓW MIASTA

W drugiej połowie X w. Szczecin wraz z całym obszarem od ujścia Odry aż po Wolin znalazł się we władaniu państwa Piastów – Mieszka I i Bolesława Chrobrego, a potem – od 1121 r. – Bolesława Krzywoustego. Jednakże zapoczątkowane w XII w. rozbitcie dzielnicowe Polski zniweczyły te wysiłki. Pomimo podejmowanych prób utrzymania Pomorza Zachodniego w końcu XII w. (1181 r.) straciło ono więź polityczną z Polską i weszło równocześnie w orbitę wpływów politycznych Niemiec. W latach 1185-1227 r. Szczecin był pod władzą Duńczyków.

Od początku XII w. coraz większy wpływ na losy Szczecina miał pomorski książę, chociaż miasto nadal cieszyło się dużą samodzielnością, stanowiąc najsilniejszą na Pomorzu republikę miejską. W ciągu XII w. w Szczecinie powstała kasztelania książęca, jedna z wielu w księstwie. Kasztelan szczeciński sprawował w imieniu księcia zarząd nad obszarem należącym do okręgu grodowego.

(X-XX w.), Koszalin 2003, s. 55-56; M. Okoń, *Güstrow*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. VI, Lublin 1993, kol. 406-407.

² Należy założyć, że następowało powolne przejmowanie katolickiej własności kościelnej przez protestantów, choćby i z tego względu, że ostatni biskup katolicki Erazm von Manteuffel umarł w 1544 r. Kolegiatę myśliborską protestanci przejęli siłą już w 1538 r. E. Ryman, *Kolegiata w Myśliborzu i skład jej kapituły (XIII-XVI w.)*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 13(2006), s. 9-45.

Początki osadnictwa Szczecina datujemy na okres pomiędzy VIII a IX w. Proces miastotwórczy nasilił się zaś w końcu IX i na początki X w. Biografowie Ottona z Bambergu³ nazywają już Szczecin miastem.

Napływ do Szczecina osadnictwa z Niemiec, szczególnie widoczny od 2. poł. XII w., doprowadził do powstania tu na przełomie wieków XII i XIII osobnej kolonii niemieckiej, która później uzyskała wewnętrzną autonomię. Ta rozwijająca się ekonomicznie gmina niemiecka wchłonęła w 1237 r. miasto słowiańskie, gdy Barnim I rozszerzył jej uprawnienia sądowe na obszar całego Szczecina. Proces lokacji miasta na prawie niemieckim zakończył się w 1243 r., kiedy to wspomniany książę 3 kwietnia tegoż roku nadał mu prawo magdeburskie. W 1278 r. Szczecin został członkiem Hanzy.

Na przełomie XIII i XIV w. miasto otoczono murem: od Odry wzdłuż trasy zamkowej, ul. Niepodległości (Wielka Tkacka i Rolnicza) i Podgórznej (Różana i Psia Góra)⁴. W murach miejskich zbudowano 4 bramy: Panieńską (powstała w 1307 r.), Młyńską (wzmianka o niej pojawia się 1268 r.), Passawską (powstała w 1307 r.) i Świętego Duch (w 1306 r.) oraz 7 furt⁵. W skład szczecińskiego ośrodka wchodziły trzy przedmieścia: Łasztowania ze stoczną morską, Górny i Dolny Wik⁶. Połączenie z Łasztowanią przebiegało przez Most Długi, znany już od 1283 r., drugi, zwodzony, Most Kłodny powstał w XV w.

Coraz bardziej rosnąca pozycja miasta spowodowało, że w 1345 r. książę Barnim III rozpoczął budowę murowanej siedziby na Wzgórzu Zamkowym. Zamek rozbudował Bogusław X (1474-1523) na ślub z córką Kazimierza Jagiellończyka, królową polską Anną, który miał miejsce w 1491 r. Obecna zabudowa zamku w stylu renesansowym pochodzi z XVI i XVII w.⁷ Natomiast bardzo ważne dla miasta były lata 1478-1532, kiedy to Szczecin został stolicą zjednoczonego przez księcia Bogusława X – Księstwa Pomorskiego.

Również liczba mieszkańców średniowiecznego Szczecina uległa zmianie. Na początku XII w. mieszkało tutaj 900 ojców rodzin (poza tym kobiety, dzieci i służba). Helena Chłopocka za Kazimierzem Tymienieckim określa liczbę mie-

³ Otton z Bambergu odwiedził Szczecin w 1124 i 1128 r.

⁴ Budowę murów rozpoczęto w 1283 r.

⁵ J.M. Piskorski, *Szczecin Średniowieczny (do 1478 r.)*, w: *Szczecin, zarys historii*, red. J.M. Piskorski, Poznań 2002, s. 55. Tadeusz Białecki i Lucyna Turek-Kwiatowska (*Szczecin stary i nowy*, Szczecin 1991, s. 230) mówią o 10 furtach. Resztki średniowiecznych murów Szczecina rozbierano jeszcze w 1873 r.

⁶ Białecki, Turek-Kwiatowska, dz. cyt., s. 230.

⁷ *Przewodnik po Szczecinie*, red. A. Gawron, Szczecin 1999, s. 1-57.

szańców Szczecina na 5-9 tys.⁸ Z końcem średniowiecza (w latach 1476-1478) w Szczecinie mieszkało już ponad 9 tys. mieszkańców⁹.

Miasto po lokacji rozpoczęło również proces intensywnego nabywania nowych posiadłości ziemskich. W 1253 r. w ręce mieszczan przeszły Pomorzany, w 1277 r. – Krzekowo i Osów, w 1313 r. – wyspy położone na Odrze między rzekami Świętą a Krętą, w 1319 r. – Górny i Dolny Wik, 1321 r. – Police, 1332 r. – Niemierzyn i Smolećcin, 1333 r. – Bystra, Czarnołęka, Lubczyna, Mścięcino, w 1334 r. – Podjuchy. Około XIV w. Szczecin całkowicie kontrolował ujście Odry na szerokim odcinku od linii Klucz–Ustowo na południu do Polic i Krępy na północy¹⁰.

1.2. ORGANIZACJA KOŚCIELNA SZCZECINA

Bolesław Chrobry, *rex christianissimus*, podjął próbę zaszczepienia nad Bałtykiem wiary chrześcijańskiej. W tym celu za zgodą Stolicy Apostolskiej w 1000 r. założył biskupstwo w Kołobrzegu, na czele z biskupem Reinbernem. Swoim zasięgiem obejmowało ono także Szczecin. Niestety, trwało ono tylko ok. 7 lat. Tak więc Szczecin, zasilany wpływami religii Wioletów, jeszcze przeszło wiek tkwił w pogaństwie. Na stałe kościelne dzieje miasta zaczynają się w końcu sierpnia 1124 r., kiedy po raz pierwszy przybył Apostoł Pomorza

---

⁸ H. Chłopocka, *Początki Szczecina*, „Roczniki Historyczne” 17(1948), z. 2, s. 311 i przypis 72. Inne miasta księstwa rzadko liczyły ponad 3 tys. mieszkańców, najczęściej miały od 1 do 2 tys. Szczecin należał zatem do dużych miast środkowoeuropejskich i był porównywalny z Frankfurtem nad Menem (9-10 tys.), Bazyleą (9 tys.), Wismarem, Rygą i Elblągiem (8-10 tys.). Liczebniejszymi były: Toruń (10-11 tys.), Roztok (11 tys.), Gdańsk, Lubeka, Hamburg, Wrocław (20-25 tys.). Zob. także: Piskorski, dz. cyt., s. 40.

⁹ B. Wachowiak, *Szczecin w okresie przewagi państwa feudalnego (1478-1713)*, w: *Dzieje Szczecina wiek X-1805*, red. G. Labuda, t. II, Warszawa–Poznań 1985, s. 230; *Przewodnik po Szczecinie*, s. 22. Piskorski (dz. cyt., s. 39) dopuszcza nawet liczbę 10 tys. mieszkańców.

¹⁰ *Przewodnik po Szczecinie*, s. 20-21. Białecki i Turek-Kwiatowska (dz. cyt., s. 230) uważają, że w 1283 r. miasto nabyło Łasztownię; w 1301 r. teren między Odrą, wioską Lubczyną, jeziorem Dąbie, Wielką Regalicą, Podjuchami i Ustowem; w 1321 r. – miasteczko Police wraz z posiadłościami rolnymi; w 1333 r. – Mścięcino, Niemierzyn i Smolećcin; w 1343 r. – 24 łany koło Wołczkowa i wsie – Krzekowo, Osów, Świerczewo, Pomorzany, Bezrzecze i Gumieńce.

Jednak rozszerzanie granic administracyjnych miasta do dzisiejszego stanu dokonywało się dopiero w XIX i XX w. w kilku etapach: 1900 r. włączono doń – Drzetowo, Grabowo i Niemierzyn, w 1911 r. – Niebuszewo, Krzekowo, Pogodno, Świerczewo i teren wokół ul. Arkońskiej, fragmenty Gumieniec i Osowa, w 1939 r. – Pomorzany, Żelechowo, Gołęcin, Goćław i Krzekowo, a także dalsze miejscowości: prawobrzeże z Dąbiem i Zdrojami aż po Załom, Zdunowo, Płonie i Klucz oraz lewobrzeże do Siadła Górnego, Mierzyna Wołczkowa i Polic. Kłęskowo włączono do Szczecina w 1945 r. Por. *Przewodnik po Szczecinie*, s. 13, 38-39, 239.

– bp Otton z Bambergu. To on nawrócił mieszkańców miasta¹¹ na chrześcijaństwo, budując tutaj dwa kościoły: św. Piotra i Pawła oraz św. Wojciecha¹². Pierwszy stanął na wzgórzu położonym na północ od zamku książęcego¹³, a drugi prawdopodobnie na Wzgórzu Trzygłowa – na terenie dzisiejszego zamku¹⁴. Kolejnym kościołem Szczecina była świątynia św. Jakuba Starszego – poświęcona w 1187 r. (obecnie bazylika katedralna¹⁵), której fundatorem był kupiec Beringer z Bambergu¹⁶. Patronat nad nią otrzymali mnisi z klasztoru św. Michała pod Bambergiem (mieli oni zamiar sprowadzić stały konwent, czego zresztą nie uczynili). Parę lat później świątynię tę okreś-

---

¹¹ W. Szulist, *Święty Otton z Bambergu*, w: *Polscy święci*, t. V, red. J.R. Bar OFMConv., Warszawa 1985, s. 19.

¹² Nie wiemy bliżej, jak one wyglądały. Zapewne tak, jak i inne istniejące w tym czasie na Pomorzu Zachodnim, były początkowo budowlami drewnianymi o słabej plecionkowej konstrukcji. E. Cnotliwy, *Pozostałości budownictwa drewnianego z X-XII w. ze stanowiska 4 w Wolinie*, „Materiały Zachodniopomorskie” 8(1962), s. 58-59; T. R. Kiersnowscy, *Życie codzienne na Pomorzu wczesnośredniowiecznym*, Warszawa 1970, s. 48; G. Bronisch, W. Ohle, *Kreis Kammin Land*, Stettin 1939, s. 71-73.

¹³ Herborði, *Dialogus de Vita Ottonis Episcopi Babenbergensis*, III, 14, wyd. J. Wikarjak, Warszawa 1974, MPH, seria 2, t. 7, cz. 3 (dalej cyt. – Herbord). Patronat nad kościołem św. Piotra i Pawła sprawował książę do 1238 r., a potem został przekazany klasztorowi św. Michała w Bambergu. H. Chłopocka, L. Leciejewicz, T. Wieczorowski, *Okres wczesnofeudalny do roku 1237*, w: *Dzieje Szczecina wiek X-1805*, s. 58. W 1243 r. patronat nad nim przejęły siostry cysterki.

Kościół św. Piotra i Pawła zlokalizowany został poza murami miejskimi. Do XV w. był kościołem drewnianym. W latach 1425-1440 powstała nowa murowana świątynia, trzynawowa. Obecnie jest to kościół polskokatolicki.

¹⁴ Tutaj występują dwie teorie. Jedni naukowcy umieszczają go na środku targowiska, inni na szczycie góry Trzygłowa (Chłopocka, dz. cyt., s. 325 i przypis 61). Rozbieżność ta wynika z zapisów biografów Ottona. Otóż Herbord (II, 36) umieszcza go na targowisku: „in medio foto Stetinensi” (czyli wewnątrz obwarowanego podgrodzia), a Ebonis (*Vita Sancti Episcopi Babenbergensis*, III, 1, wyd. J. Wikarjak, Warszawa 1969, MPH, seria 2, t. 7, cz. 2 – dalej cyt. – Ebonis) na Wzgórzu Zamkowym: „in monte Trigelawi”.

¹⁵ Konsekracji świątyni dokonał biskup kamiński Zygfryd. Wygląd XII-wiecznego kościoła jest nieznany, gdyż na jego miejscu w połowie XIII w. rozpoczęto budowę nowej murowanej świątyni. Była to trzynawowa bazylika. W końcu XIII w. została rozbudowana. Na przełomie XIII i XIV w. oprócz prezbiterium dobudowano dwie wieże i kaplicę Mariacką. Około 1370 r. nastąpiła rozbudowa prezbiterium, a ok. 1400 dobudowano rząd kaplic. W czasie odbudowy po pożarze zrezygnowano z układu bazylikowego na rzecz halowego i ukończono tylko jedną wieżę. Kościół na początku XVI w. miał 52 ołtarze. Por. *Przewodnik po Szczecinie*, s. 81-85; *Schematyzm diecezji szczecińsko-kamińskiej*, Szczecin 1984, s. 223-224.

¹⁶ Wspomniany kupiec utrzymywał bliski kontakt ze zmarłym w 1186 r. księciem Bogusławem I, skoro ten obdarzył go posiadłościami pod Szczecinem: wsiami „Clezcow i Gribin – czyli Klęskowem i Grzybinem. *Codex Pomeraniae Diplomaticus*, I, 61, wyd. K.F.W. Hasselbach, J.G.L. Kosegarten, t. I, Greifswald 1843-1852 (dalej cyt. – CPD, I).

lono dosłownie jako *kościół Niemców*¹⁷. W 1237 r. doszło do podziału dwóch szczecińskich parafii¹⁸ pomiędzy parafię św. Piotra i Pawła, która gromadziła ludność słowiańską zamieszkałą podgrodzie zamknięte i przedmieścia po prawej stronie drogi przęclawskiej oraz wsie na północy ciągnące się wzdłuż Odry, a św. Jakuba – gromadzącą ludność niemiecką wewnątrz zamkniętego podgrodzia oraz Słowian przedmieścia po lewej stronie drogi przęclawskiej¹⁹.

Kaplicę św. Mikołaja²⁰ – patrona rybaków i żeglarzy – wzniesiono w 1243 r. na granicy między dawnym słowiańskim podgrodzem a przylegającym doń od południa osadą kupców niemieckich, obok ratusza w pobliżu Rynku Sienego. Była ona zaczątkiem trzeciej parafii szczecińskiej. Czwartą była parafia kolegiacka NMP, ufundowana w 1263 r. na miejscu kaplicy Panny Marii²¹, czyli pomiędzy dzisiejszymi ulicami: Mariacką i Farną.

Późnośredniowieczny Szczecin oprócz 4 kościołów parafialnych posiadał kilkanaście innych kaplic i świątyń, głównie klasztornych i przyszpitalnych. 3 października 1346 r. Barnim III ufundował kolegiatę św. Ottona²², która

---

¹⁷ Na uroczystym zgromadzeniu w 1187 r. przyznano temu kościołowi prawa przysługujące faram, tj. udzielania chrztu św. i urządzania pogrzebów. Zaczątkiem posiadłości tej parafii były wsie nadane przez Beringera. Z latami uposażenie jego wybitnie wzrosło. W 1191 r. bp Sygwin – dodając dziesięcinę z trzech okolicznych wsi – zaznaczył, że odtąd kościół ten zwać się będzie „ecclesia Theutonorum” (CPD, I, 61 i 64). Chodziło tutaj o 114 łanów uprawnej ziemi we wsiach: Świerczewo, Gumieńce i Pomorzany. W skład posiadłości kościoła wchodziła także wieś Będargowo. H. L e s i ń s k i, *Rozdrobienie feudalne 1237-1478*, w: *Dzieje Szczecina wiek X-1805*, s. 84.

¹⁸ W tym czasie nie istniała już parafia św. Wojciecha.

¹⁹ C h ł o p o c k a, dz. cyt., s. 326; C h ł o p o c k a, L e c i e j e w i c z, W i e c z o r o w s k i, dz. cyt., s. 59.

²⁰ Pod nazwą *capella* występuje w wielu dokumentach: *Pommersches Urkundenbuch*, t. II, Stettin 1868 (dalej: PUB) nr 699, 700 i 866. Dopiero w 1335 r. wybudowano na jej miejscu kościół pod tym samym wezwaniem (C h ł o p o c k a, dz. cyt., s. 332, przypis. 85). Najpierw wzniesiono drewnianą kaplicę, a potem murowany kościół. W XVI w. zyskał on murowaną wieżę, która sto lat później runęła wskutek pożaru. Odbudowany kościół wraz z nową wieżą zniszczyły działania wojenne. Odbudowano go ponownie, ale niestety w XVIII w. został wyłączony ze służby Bożej i zamieniony na magazyn broni, a następnie w 1806 r. na magazyn siana (pięć lat później spłonął). Z czasem resztki świątyni całkowicie rozebrano, a na jej miejscu powstał tzw. Rynek Nowy. Kościół był swego czasu bogato wyposażony. Zdobiło go wiele pięknych obrazów, chrzcielnica, ambona, rzeźbione stalle. Wszystko (łącznie z biblioteką) prawdopodobnie zniszczyły pożary. Por. B. i W. W o l n i, *Święty Mikołaj na Nowym Rynku w Szczecinie*, „Kościół nad Odrą i Bałtykiem” 1998, nr 12(227), s. 19.

²¹ C h ł o p o c k a, dz. cyt. s. 332. Kaplica wspomiana jest ok. połowy XIII w.

²² Książę Barnim III rozpoczął w 1345 r. budowę na miejscu rezydencji Warcisława nowej murowanej rezydencji. Również w latach 1346-1347 powstał na zamku kościół p.w. św. Ottona, przy którym książę ufundował drugą kapitułę kolegiacką w Szczecinie. Usytuowany był na ze-

znajdowała się nieopodal budowanego przez tegoż księcia dworu, stanowiącego załączek szczecińskiego zamku. W nowej kolegiacie, w której udzielano sakramentów rodzinie panującej, znajdowali wieczny spoczynek książęta szczecińscy. Członkami kapituły, liczącej dwunastu kanoników, mogli zostać w zasadzie tylko przedstawiciele rycerstwa i patrycjatu miejskiego.

Opodal murów miejskich przy bramie Świętego Ducha osiedli się w 1240 r. franciszkanie z Westfalii, budując wkrótce klasztor i kościół św. Jana²³. Przez całe średniowiecze pozostali najpopularniejszym zgromadzeniem Szczecina.

Około połowy XIII w. osiedliły się także w Szczecinie dwa inne zakony: augustianie-eremici, zwani wilhelmitami, oraz cysterki. Pierwszych wspomniano tylko w 1253 r. i najprawdopodobniej przenieśli się wkrótce do Gardźca. Ufundowany przez księcia Barnima I i jego żonę Mariannę przed 1243 r. klasztor cysterek zbudowano na Dolnym Wiku nieopodal Bramy Panieńskiej²⁴. Granice jego terenu stanowiło z jednej strony wzgórze, na którym stał kościół św. Piotra i Pawła, z drugiej bagna nad Odrą, od miasta przedzielała go fosa²⁵. Prócz przeróżnych nadań materialnych²⁶ otrzymały mniszki patronat

---

wnątrz zabudowań dworskich po ich zachodniej stronie. Wymiary świątyni były znaczące: 37 m długości i 15 m szerokości. Świątynię rozebrano w latach 1573-1575 w związku z renesansową rozbudową zamku. W 1582 r. zakończono przebudowę. Wówczas też powstał w północnym skrzydle książęcej rezydencji kościół zamkowy (również p.w. św. Ottona). Pod nim znajdowała się grzebalna krypta. Ponadto w tym skrzydle na parterze znalazło się książęce oratorium, natomiast na I piętrze apartamenty księcia, a na drugim księżnej. Dzisiaj kościół stanowi salę Bogusława X, zresztą najokazalszą na zamku szczecińskim. Por. *Przewodnik po Szczecinie*, s. 43-52; H. Dziurła, *Sztuka Szczecina*, w: *Dzieje Szczecina wiek X-1805*, s. 708-709.

²³ CPD, I, 352. Osiedlili się w pobliżu Odry. Tutaj pobudowali drewniany klasztor z małą murowaną kaplicą. Po 1318 r. na miejscu kaplicy rozpoczęto budowę nowego kościoła. Korpus nawowy ukończono jeszcze w XIV stuleciu, a w następnym rozpoczęto budowę kaplic. W XV w. zakończono również budowę skrzydeł klasztornych, usytuowanych po południowej stronie kościoła. W 1525 r. franciszkanie opuścili Szczecin. Klasztor zamieniony został na przytułek dla biednych. Por. *Przewodnik po Szczecinie*, s. 123-125; *Schematyzm diecezji szczecińsko-kamińskiej*, s. 227; G. Wejman, *Franciszkanie na Pomorzu. Zarys problemu*, „*Studia Franciszkańskie*” 20(2010), s. 398-403.

²⁴ Początkowo zabudowa klasztorna była drewniana. Kościół powstał prawdopodobnie w latach 1252-1271. Budowla o wymiarach 42x14,5 m była pozbawiona wieży. W czasie reformacji konwent rozwiązano, a kościół decyzją księcia (1538 r.) zamieniono na arsenał. W 1904 r. uległ rozbiórce. Por. *Kościół Panien Cysterek w Szczecinie*, „*Kościół nad Odrą i Bałtykiem*” 1990, nr 10, s. 28; Dziurła, dz. cyt., s. 716-717.

²⁵ CPD, I, 320.

²⁶ W skład dóbr klasztornych weszły wsie Grabowo, Ustowo, Gołęcino, w 1277 – 30 łąnów należących do Przeclawia, poprzednio w 1271 r. na własność mniszek przeszło 48 łąnów wsi Warszewo; na południe od Widuchowej klasztor założył na 64 łąnach własny folwark. W sumie w ciągu XIII w. szczeciński klasztor cysterek czerpał dochody w postaci renty lub dziesięciny

w kościele św. Piotra i Pawła, św. Mikołaja „cum parochia civitatis” i w kaplicy „beatae Mariae”²⁷. Szczecińskie cysterki zajmowały się ogrodnictwem i sadownictwem, posiadały także bardzo bogate uposażenie ziemskie. Wśród siostr dominowały córki rycerskie, chociaż zdarzały się przedstawicielki domów panujących. Cysterki prowadziły szpital przyklasztorny, opiekowały się biedotą i inwalidami, słynęły ze swej gry organowej i śpiewów chóralnych, których piękno do tego stopnia oczarowało rycerza Konrada von Massow, iż postanowił zapisać im ok. 1278 r. roczną rentę z mennicy szczecińskiej²⁸. Po wprowadzeniu reformacji zakon został rozwiązany, a kościół był użytkowany od 1538 r. jako magazyn, aż wreszcie w 1904 r. wraz z klasztorem został rozebrany.

Przed 1360 r. na prośbę księcia Barnima III przybyli do Szczecina kartuzi. Swój klasztor p.w. Łaski Bożej założyli na Grabowie²⁹. Był to zakon mniszy; każdy z mnichów posiadał osobną celę i przez siebie uprawiany ogródek. Kartuzi szczecińscy bardzo szybko się bogacili, nabywając liczne posiadłości ziemskie oraz domy w mieście.

Ostatni klasztor w Szczecinie założyli w XV w. karmelici. Prawdopodobnie początkowo mieli oni swoją siedzibę na Lasztowni przy kaplicy św. Gertrudy. Około 1460 r.³⁰ przenieśli się do miasta, budując przy ulicy Mniszej (część obecnej ul. Grodzkiej) kościół p.w. św. Anny. Karmelici żyli w ciągłym konflikcie z kolegiatą Mariacką, która wprawdzie wymogła na radzie miejskiej zakaz budowy przy nich klasztoru, a kiedy to nie poskutkowało, zażądała ich wysiedlenia z miasta³¹. Przy klasztorze znajdował się cmentarz (usytuowany przy dzisiejszej ul. Grodzkiej na miejscu obecnego budynku Straży Po-

---

z ponad 30 wsi. H. Hoogeweg, *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, t. II, Stettin 1925, s. 480-495.

²⁷ CPD, I, 321.

²⁸ Piskorski, dz. cyt., s. 57-58.

²⁹ Wieś Grabowo została подарowana w 1243 r. przez Annę – żonę Barnima I – klasztorowi cysterek. W roku 1360 Barnim III ufundował tutaj klasztor kartuzów. Budynki klasztoru oraz kościoła były położone obok bramy Stoczni Szczecińskiej. Klasztor kartuzów opustoszał w 1524 r. W okresie reformacji starą gotycką budowlę przekształcono w podmiejską rezydencję księcia Barnima XI, zwaną Zamkiem Odrzańskim. W 1677 r. zamek Oderburg uległ zniszczeniu podczas oblężenia Szczecina przez Brandenburczyków i nie został już odbudowany. Por. *Przewodnik po Szczecinie*, s. 105; N. Kersken, *U schyłku średniowiecza (do 1474 r.)*, w: *Pomorze Zachodnie przez wieki*, red. J. M. Piskorski, Szczecin 1999, s. 111.

³⁰ Tutaj pomiędzy ul. Tkacką a pl. Orła Białego wybudowali klasztor. Por. Dziurła, dz. cyt., s. 717. B. Frankiewicz (*Szczecińskie cmentarze*, Szczecin 2003, s. 30) wspomina, że przeniesienie w mury miasta miało miejsce w 1486 r.

³¹ Dziurła, dz. cyt., s. 717.

zarnej). W 1509 r. rozpoczęto budowę kościoła. Zakonnicy wybudowali tylko część prezbiterialną kościoła, którą rozebrano w 1839 r. W 1550 adaptowano ją na szkołę miejską³².

W Szczecinie w tym czasie istniały cztery szpitale. W 1237 r. tuż przy południowym skraju osiedla miejskiego została wybudowana kaplica p.w. Świętego Ducha³³. Powstały przy niej szpital spełniał funkcję przytułku dla starców i niedołącznych. W 1300 r. przed Bramą Passawską założono szpital św. Michała, przemianowany w 1307 r. na szpital św. Jerzego, zajmujący się opieką nad trędowatymi³⁴. W 1306 r. w źródłach pojawia się tzw. Bractwo Wypędzonych, organizacja zrzeszająca duchownych i świeckich prowadzących co najmniej od 1310 r. własny szpital przeznaczony głównie dla „obcych”: wędrownych scholarzy, pielgrzymów, uczniów. Szpital ten jest prawdopodobnie identycznym z odnowionym w 1441 r. przytułkiem św. Jana przy ul. Furmańskiej. Około połowy XV w. powstał na Łasztowni szpital św. Gertrudy³⁵, chociaż kościół powstał na przełomie XIII i XIV w.

Tutaj należy jeszcze wspomnieć o fundacji, jaką założył jeden z mieszczan szczecińskich, zajmującej się zdobywaniem posagów dla biednych panien, aby nie powiększały grona prostytutek, które zamieszkiwały w większości przy ulicach: Rödenberg i Różanej (obecnie Podgórznej). Na ten cel przekazał swój dom przy ul. Odrzańskiej. W 1399 r. burmistrz Szczecina Otto Jageteufl prze-

---

³² Frankiewicz, dz. cyt., s. 30.

³³ Chłopocka, dz. cyt., s. 333. Piskorski (dz. cyt., s. 61) uważa, że szpital Świętego Ducha na Górnym Wiku powstał przed końcem XIII w. Zabudowania początkowo były drewniane, a później zastąpiono je murowanymi. Kaplica szpitalna była małych rozmiarów, bo nabożeństwa w okresie letnim odprawiano na powietrzu. Szpital uległ zniszczeniu w XVIII w.

³⁴ Szpital św. Jerzego powstał w okolicy dzisiejszego Placu Batorego. Fundacja ta była wspomagana przez parafię św. Jakuba. Kościół szpitalny był znacznych rozmiarów: 37 m długości i 15 m szerokości. Zbudowany, podobnie jak szpital, z cegły. Zespół budynków wraz z cmentarzem został zniszczony w latach 1637-1639. Do XVIII w. pełnił funkcję magazynu. Dzisiaj są tutaj hotele Ibis i Novotel.

³⁵ Piskorski, dz. cyt., s. 61. Z położoną na drugim brzegu Łasztownią łączyły miasto dwa mosty: tzw. Długi Most i Kłodny. Tutaj, nad Odrą, wznosiły się też spichlerze zbożowe. W 1293 r. książęta Bogusław IV i Barnim II rozpoczęli budowę kościoła p.w. św. Gertrudy, którą w 1308 r. dokończył Otto I. Bezpośrednio obok kościoła leżał, wybudowany ok. poł. XV w. szpital św. Gertrudy, oddzielony od niego tylko ścianą. Był to szpital dla podróżnych. Założenie szpitalne św. Gertrudy pełniło swoją funkcję do XVII w. Około 1666 r. przebudowano obiekt, przeznaczając je na cele sakralne, a w roku 1894 z uwagi na zły stan techniczny rozebrano. Nową budowlę wzniesiono w stylu neogotyckim. Obecnie kościół p.w. Świętej Trójcy jest własnością wyznania ewangelicko-augsburskiego. Por. Lesiński, dz. cyt., s. 124; *Przewodnik po Szczecinie*, s. 237; Białecki, Turek-Kwiatkowska, dz. cyt., s. 146.

kazał testamentem swój majątek na cel innej fundacji, by zapewnić co najmniej 24 biednym chłopcom, głównie znajdom, możliwość pobierania nauki w Szczecinie. Fundacja rozpoczęła swoją działalność w 1412 r., a od 1469 r. znalazła stałą siedzibę w podarowanym jej przez Dinniesa von der Osten domu przy ul. Małej Tumskiej, naprzeciwko kolegiaty Mariackiej³⁶. W szkole tej uczył wikariusz z kościoła Mariackiego.

Niestety, wraz z wprowadzeniem na Pomorzu Zachodnim na sejmiku trzebiatowskim protestantyzmu 13 grudnia 1534 r. również mieszkańcy Szczecina przejęli się nowinkami religijnymi. Już od 1524 r. działał tu kaznodzieja luteński Paweł von Rode (na przełomie 1526 i 1527 r. oficjalny kaznodzieja w kościele św. Jakuba), a także Jan Knipstro i Mikołaj Tech von Hof. W 1525 r. do Szczecina przybył przedstawiciel münzerowskiego odłamu reformacji, radykalny kaznodzieja dr Jan Amandus. Jego nauczanie i postawa doprowadziły do kilku incydentów. W czasie pasterki w kościele św. Jakuba pobito dwóch księży, a 27 grudnia 1525 r. tłum mieszczan wtargnął do klasztoru franciszkańskiego i poturbował znajdujących się tam mnichów i mieszczan³⁷.

2. KAPITUŁA KOLEGIACKA W SZCZECINIE

2.1. FUNDACJA I UPOSAŻENIE

Podstawę do ukazania fundacji kolegiaty św. Piotra, a potem Mariackiej w Szczecinie stanowi 5 dokumentów³⁸, a raczej rejestrów, gdyż oryginały nie zachowały się, opublikowane w 2. tomie *Pommersches Urkundenbuch*. Z nich dowiadujemy się, że kolegiata została ufundowana 18 kwietnia 1261 r. przez księcia Barnima I³⁹ i jego małżonkę Mariannę, przy udziale biskupa Hermana

---

³⁶ O fundacji pisała Agnieszka Chlebowska w pracy *Początki fundacji Ottona Jageteufła w Szczecinie 1399-1534* („Zeszyty Naukowe. Szczecińskie Studia Historyczne” nr 234(1998), z. 11, s. 189-202. Zob. także, *Dzieje Kolegium Ottona Jageteufła w Szczecinie w latach 1534-1914*, „Przegląd Zachodniopomorski” 13(1998), z. 4, s. 33-56; Piskorski, dz. cyt., s. 60-61.

³⁷ Wachowiak, *Szczecin w okresie przewagi państwa feudalnego*, t. II, s. 254-255.

³⁸ H. Hoogeweg (*Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, t. II, Stettin 1925, s. 497) wspomina, że miał on w dyspozycji 237 dokumentów oryginalnych i wiele rękopisów dotyczących tej kapituły.

³⁹ PUB, II, 698. Jak podaje M. Wehrmann (*Die Gründung des Domstiftes zu St. Marien in Stettin*, „Baltische Studien Alte Folge” 1886, nr 36, s. 140-141) prawdopodobnie dokonał tego pod wpływem swojego zaufanego kapelana Konrada, pierwszego prepozyta zarówno u św. Piotra, jak i w kolegiacie maryjnej, a także proboszcza w Gartz, od 1261 r.

von Gleichen (1251-1289). Dokument został wystawiony w Gryfinie. W tym dokumencie książę podaje, że pragnąc uczestniczyć w szerzeniu kultu Bożego dotyczącego świątecznych obchodów kościelnych, dla uczczenia Boga wszechmogącego i chwalebnej Maryi dziewicy oraz wszystkich świętych ustanawia w mieście kolegium 12 kanoników, by poświęcili się ku chwale Boga na wieczne czasy oraz dla odpuszczenia jego win i pozyskania miłosierdzia Wiecznego Króla⁴⁰. Życzeniem księcia Barnima I było, aby – skoro siedziba biskupa jest w Kamieniu – w Szczecinie była kolegiata.

Jako uposażenie nadał kapitule parafię św. Piotra⁴¹ w Szczecinie (dzisiaj jest to polskokatolicka parafia p.w. św. Piotra i Pawła) wraz z kaplicą maryjną i św. Mikołaja, których rzekły się siostry cysterki. Jednakże siostry zastrzegły sobie, że wszystkie korzyści i przychody związane ze wspomnianymi świątyniami pozostaną w ich gestii, a kapituła może czerpać zyski tylko ze składanych tam ofiar przez wiernych. Nadto książę przekazał na rzecz kapituły kościoł św. Szczepana w Gardźcu i w Penkun⁴² z wszystkimi korzyściami i przychodami, a także kościoły w: Tantow, Pinnow (Pniewie), Woldin (Wollin), Luckow (Łukowo)⁴³ i Warsow (Warszewo) ze wszystkimi korzyściami i przychodami, z zachowaniem jednakże dożywotnio praw proboszczów wspomnianych kościołów⁴⁴.

Jeszcze tego samego dnia w osobnym dokumencie, ale wystawionym już w Szczecinie, książę przekazał siostrą jako odszkodowanie za kościoł św. Piotra oraz kaplicę maryjną i św. Mikołaja zadośćuczynienie w postaci 10 marek (grzywien) rocznie ze szczecińskiej mennicy⁴⁵.

W kolejnym zaś dokumencie, z 8 grudnia 1261 r.⁴⁶, wystawionym również w Szczecinie, książę zwiększył uposażenie kapituły poprzez nadanie wsi: Wamlitz i Ladenthin⁴⁷ oraz 30 marek (grzywien) z szczecińskiej mennicy, a nadto pa-

⁴⁰ PUB, II, 698.

⁴¹ Proboszcz został podniesiony do rangi prepozyta; szerzej o tym w podpunkcie *Organizacja kapituły*. Parafia nie była wyposażona w ziemię, a obsługiwała jedynie najuboższą część ludności, wśród której było wielu Słowian. L e s i ń s k i, dz. cyt., s. 100.

⁴² Miejscowość znana jest już w 1240 r. W e h r m a n, dz. cyt., s. 141.

⁴³ *Wernerus prepositus de Luckow*, PUB, I, 475, II, 679. Siedziba archidiaconatu szczecińskiego w latach 1248-1269 mieściła się właśnie w Łukowie (Luckow), a od 1269 już w Szczecinie. M. O k o ń, *Podziały terytorialne diecezji kamieńskiej do początku XIV w.*, „Summarium” 10(1981), s. 311-326. Wehrmann (dz. cyt., s. 142) podaje, że miejscowość ta leży blisko Penkun.

⁴⁴ PUB, II, nr 698.

⁴⁵ PUB, II, 699; dokument Branima I został wystawiony w Szczecinie 18 kwietnia 1261 r.

⁴⁶ PUB II, 710.

⁴⁷ W 1243 r. Barnim I nadał dziesięcinę z tej wiesi szczecińskim cysterkom. PUB, I, 415.

tronat nad kościołami, poza już wymienionym w: Gardźcu (Garz), Penkun, Tantow, Pinnow, Woldin (Wollin), Luckow i Warsow (Warszewo), w – Laden-thin i Kreckow (Krzekowo). W ten sposób kapituła była w posiadaniu 2 wsi, 10 kościołów, 2 kaplic oraz czerpała dochody ze szczecińskiej mennicy.

Dwa lata później nastąpiły poważne przeobrażenia, jeśli chodzi o siedzibę kapituły. Książę Barnim I dokumentem z 8 lipca 1263 r. przeniósł kapitułę, do nowo ufundowanej przez siebie kolegiaty NMP⁴⁸. Nadto książę, pozostawiając dotychczasowe uposażenie kapituły, nadał jej w opiekę całe miasto.

Dokumentem wystawionym w 1286 r. bez daty dziennej w Pyrzycach bp Herman von Gleichen przekazał kapitule władzę nad wszystkimi kościołami w jej dobrach. Dokument⁴⁹ wymienia kościoły w Szczecinie: NMP i św. Piotra wraz z kaplicą św. Mikołaja, a poza Szczecinem: Warsow (Warszewo)⁵⁰, Neundorf (Przęsocin)⁵¹, Scholwin (Skolwin)⁵², Wussow (Osów)⁵³, Frauendorf (Gołę-

---

⁴⁸ PUB II, 740. Powyższy akt nastąpił, oczywiście, 8 VII 1263 r., z tym jednak, że dokument został wystawiony dopiero 29 VII tegoż roku.

⁴⁹ PUB, II, 1405.

⁵⁰ Najstarsza wzmianka o warszewskim kościele pochodzi z 1261 r., kiedy to książę pomorski Barnim I, ustanawiając kolegiatę przy kościele p.w. św. Piotra i Pawła w Szczecinie, uposażył ją m.in. kościołem w Warszewie. Obecną świątynię neogotycką z czerwonej cegły wzniesiono w 1874 r. na planie prostokąta (na fundamentach starej świątyni) z wydzielonym prezbiterium, zakończonym trójbocznie oraz wieżą od zachodu na planie kwadratu. Por. *Schematyzm diecezji szczecińsko-kamieńskiej*, s. 233; *Przewodnik po Szczecinie*, s. 226.

⁵¹ W miejsce rozebranego drewnianego kościoła wzmiankowanego po raz pierwszy w 1286 r. wybudowano w 1493 r., zachowany do dzisiaj, późnogotycki granitowy kościół p.w. NMP. *Police i okolice na starej fotografii*, red. B. Frankiewicz i A. Łazowski, Police 2001.

⁵² Najstarszy zapis o kościele pochodzi z roku 1286. Wówczas biskup kamieński Herman von Gleichen udzielił proboszczowi kościoła Mariackiego w Szczecinie duchownej władzy nad kościołem w Skolwinie. W 1484 r. Skolwin przeszedł na własność kościoła Mariackiego w Szczecinie. Obecny kościół w Skolwinie, na rzucie prostokąta z wieżą od zachodu, zbudowano w pierwszej połowie XVI w. Natomiast w latach 1683-1689 świątynia otrzymała nowe barokowe wyposażenia wnętrza w duchu protestanckim. Kościół, kilkakrotnie przebudowywany, zatracił swój pierwotny styl. Po zakończeniu II wojny światowej (11 VIII 1946 r.) kościół został poświęcony przez ks. Henryka Domalewskiego. *Schematyzm diecezji szczecińsko-kamieńskiej*, s. 177-179; *B i a ł e c k i, T u r e k - K w i a t k o w s k a*, dz. cyt., s. 222.

⁵³ W 1277 r. wieś Osów (Wussow) Szczecinowi przekazał książę pomorski Barnim I, który nabył ją od wasalów książęcych. W 1283 r. wymienia się kościół w Osowie jako filię parafii na Gołęcinie, którego patronem jest miasto Szczecin. W 1286 r. o istnieniu kościoła w Osowie wspomina dokument wystawiony przez biskupa kamieńskiego Hermana von Gleichen (1251-1289). Świątynia została przebudowana w XVII w., ale w XIX stuleciu musiano ją z uwagi na zły stan rozebrać. Obecny niewielki, wiejski kościółek zbudowano około 1900 r. na miejscu średniowiecznej świątyni. Wzniesiony jest on z cegły w stylu neogotyckim, ma formę krótkiej sali z trójbocznie zakończonym prezbiterium oraz niewielką sygnaturką przy szczycie zachodnim. Od zachodu usytuowana jest odeskowana wieża wychodząca z korpusu. Kościół p.w.

cino)⁵⁴, Brunn (Bezzrecze)⁵⁵, Kreckow (Krzekowo)⁵⁶, Wamlitz (Wąwelnica)⁵⁷, Sparrenfelde (Skarbimierzyce)⁵⁸, Hohenzahden (Siadło Górne)⁵⁹, Neuenkirchen (Dołuje)⁶⁰, Ladenthin (Łodziejczino)⁶¹, Tantow⁶², Pölitz (Police)⁶³, Pol-

---

Matki Bożej Bolesnej poświęcony został 3 lutego 1946 r. *Przewodnik po Szczecinie*, s. 224-225; Białeck i, Turek-Kwiatkowska, dz. cyt., s. 182.

⁵⁴ Pierwsza zachowana wzmianka historyczna o Gołęczynie pochodzi z 1243 r., kiedy było wioską zakonu panien cysterek. W czasie reformacji klasztor sekularyzowano. Gołęczino w swej historii miało trzy kościoły. Pierwszy wybudowany był jeszcze w średniowieczu, z kamienia i drewna, ale na skutek działań wojennych został zniszczony i częściowo rozebrany. W drugiej połowie XVIII w. rozpoczęto odbudowę kościoła i dzwonnicy. Kościół ten nie był trwały i od 1837 r. rozpoczęto starania o budowę nowego kościoła. Ukończono ją w 1847 r. Obecny kościół jest zbudowany z cegły, ma drewnianą konstrukcję dachową, wysoką wieżę przylegającą do północnej strony kościoła. W czasie II wojny światowej uległ poważnemu zniszczeniu. Dzięki staraniom pierwszych osiedleńców polskich kościół odbudowano zaraz po wojnie, a poświęcenia dokonano 25 sierpnia 1946 r. Por. *Schematyzm diecezji szczecińsko-kamieńskiej*, s. 236; Białeck i, Turek-Kwiatkowska, dz. cyt., s. 101-102.

⁵⁵ Pierwsza wzmianka źródłowa o wsi *Beseritz* (tj. Bezzrecze – miejsce, gdzie nie ma rzeki) pochodzi z 1260 r., kolejna, z 15 lutego 1271 r., gdzie określana jest jako należąca do Dietricha von Salzwedel – wieś Brunnecke, następna zaś, z 1277, w postaci Brunne jest już pochodzenia niemieckiego i oznacza „studnię”; zagłębienie pomiędzy dwoma wzniesieniami. Obecny kościół z XV w. powstał na miejscu XIII-wiecznej świątyni, przebudowany został w XIX w. Wieś pierwotnie należała do fundacji mariackiej. Białeck i, Turek-Kwiatkowska, dz. cyt., s. 64.

⁵⁶ Obecny kościół p.w. Świętej Trójcy istniał już przed rokiem 1261, kiedy to Barnim I przekazał go kolegiacie św. Piotra w Szczecinie. W 1286 r. biskup kamieński Herman von Gleichen przekazał go kolegiacie Najświętszej Maryi Panny w Szczecinie. Zbudowany został z kamieni narzutowych jako salowa świątynia. W XV w. dobudowano do niego od strony południowej kaplicę (obecna zakrystia). W roku 1729 został gruntownie przebudowany. W 1945 r. powstała tutaj parafia katolicka. Por. B. Frankiewicz, *Kościół p.w. Trójcy Świętej w Krzekowie*, „Kościół nad Odrą i Bałtykiem” 1992, nr 13(72), s. 20.

⁵⁷ Kościół p.w. Matki Bożej Częstochowskiej został wzniesiony w XIII w. z kamienia narzutowego i cegły. Jest on budowlą jednonawową, orientowaną, zbudowaną na planie prostokąta. Przebudowany w XVIII w., zachował się w stanie nienaruszonym podczas II wojny światowej.

⁵⁸ Wieś położna w gm. Dobra Szczecińska.

⁵⁹ Pierwsza źródłowa wzmianki o wsi pochodzi z 1191 r. z ksiąg szczecińskiego kościoła św. Jakuba. Kościół ten bierał ze wsi dziesięcinę. W 1272 r. została ona nadana kościołowi Mariackiemu w Szczecinie przez Barnima I. W 1286 r. wymieniony jest tutaj kościół. (http://pl.wikipedia.org/wiki/Siad%C5%82o_G%C3%B3rne (dostęp 18.02.2011)).

⁶⁰ Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1283 r. pod nazwą Nyenkerken. Średniowieczny kościół z wieżą i cmentarzem znajdował się tutaj do 1945 r., a następnie został zniszczony i rozebrany, a cmentarz zlikwidowano.

⁶¹ Wieś pojawia się w XIII w. pod nazwami: Lothentyn, Lodentin, Lodentyn. W 1243 r. stanowiła uposażenie szczecińskich cysterek (PUB I, 328). W 1261 r. włączona do kościoła św. Piotra, a w 1272 r. ksiądz Barnim I przekazał ją kolegiacie Mariackiej. Obecny XV-wieczny kościół po-

chow (Pilchowo)⁶⁴, Falkenwalde (Tanowo)⁶⁵, Ueckermünde (Wkryujście)⁶⁶ i Warp (Nowe Warpno)⁶⁷. W sumie w dokumencie biskupa wymieniono 20 kościołów i 1 kaplicę podległych kolegiacie szczecińskiej. Kościoły te należały do archidiakona⁶⁸. Tak więc kapituła posiadała 2 wsie, 25 kościołów i 1 kaplicę oraz czerpała dochody z mennicy szczecińskiej. Dzisiaj 8 z tych miejscowości leży na terenie Niemiec⁶⁹.

W XVI w. na jej uposażenie składały się dochody, w różnym wymiarze⁷⁰ z 71 wsi i 2 miast: Szczecina i Pyrzyc oraz dostęp Zalewu Szczecińskiego w okolicach dwóch wsi⁷¹. Kapituła tym czasie posiadała 37 kościołów i 1 kaplicę⁷². Obecnie 10 z tych miejscowości leży na terenie Niemiec.

---

wstał na fundamentach XIII-wiecznej świątyni. http://www.architektura.pomorze.pl/?art_id=733 (dostęp 18.02.2011).

⁶² Miejscowość znana jest od 1255 r. i stanowiła uposażenie szczecińskich cysterek. W e h r m a n n, dz. cyt., s. 141.

⁶³ Wzmianka o niej pochodzi z IX w. W latach 1243-1259 osada była własnością rycerza Bartłomieja. Po jego bezpotomnej śmierci Police przeszły w ręce księcia szczecińskiego Barnima I. W 1260 r. otrzymały prawa miejskie. Obecny kościół pochodzi z 1894 r. Zastąpił on dawny kościół Mariacki z XIII w., znajdujący się na rynku Starego Miasta. *Police i okolice na starej fotografii*, red. B. Frankiewicz i A. Łazowski, Police 2001.

⁶⁴ Wieś wzmiankowana jest w 1286 r. Należała początkowo do dóbr stołowych książąt szczecińskich, później podlegała radzie miejskiej Szczecina. B i a ł e c k i, T u r e k - K w i a t k o w s k a, dz. cyt., s. 184.

⁶⁵ Pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi z 1277 r., a kościół powstał w XIII w. *Police i okolice na starej fotografii*.

⁶⁶ Pierwsza wzmianka w dokumentach z 1178 r. Kościół pochodzi z XIII w.

⁶⁷ Najstarsza wzmianka o parafii w Nowym Warpnie pochodzi z 1267 r. Dokumenty biskupów: Hermana von Gleichen z 1286 r. i Fryderyka von Eickstedt (1330-1343) z 1331 r. potwierdzają istnienie tutaj kościoła. W 1378 r. patronat nad nim objęli augustianie z Jasienicy. Pierwotny kościół był drewniany. Gdy spłonął w 1442 r., augustianie wzniesli na jego miejsce ceglany. W okresie reformacji przeszli go luteranie. Świątynia była kilkakrotnie niszczone przez pożary (m.in. w 1552 i 1692) oraz przebudowywana. W 1693 r. do salowego kościółka dostawiono wieżę, przebudowaną gruntownie w 1846 r. w stylu neogotyckim. Po II wojnie światowej świątynia została poświęcona 15 sierpnia 1946 r. przez ks. Stanisława Żywińskiego jako kościół rzymskokatolicki p.w. Wniebowzięcia NMP. G. W e j m a n, *Nowe Warpno*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. XIV, Lublin 2010, kol. 50.

⁶⁸ PUB, II, 1405.

⁶⁹ Są to: Gardziec, Penkun, Pinnow, Woldin, Tantow, Ladenthin, Luckow i Ueckermünde.

⁷⁰ Głównie z ziemi i renty z niej.

⁷¹ H o o g e w e g, dz. cyt., s. 545-566. Były to miejscowości: Barnimslow, Blindow, Böck (Boken), Boyadles, Bredow, Brietzig, Brunn, Kasekow, Keesow, Klebow, Kolbitzow, Krampe, Kratzwiek, Kreckow, Kunow a.d. Str., Daber, Falkenberg, Gartz a.d. Plöne, Gartz a. O., Geesow, Gellin, Glambeck, Grambow, Alt und Neu-Grape, Greifenhagen, Güstow, Ladenthin, Lienken, Luckow, Mucgenvelde, Neuendorf, Neuenkirchen, Papenwasser, Pargow, Penkun,

2.2. KOŚCIÓŁ, DOMY KANONICKIEGO I CMENTARZ

Omawiając kwestię siedziby kapituły, trzeba zaznaczyć, że przez pierwsze dwa lata (1261-1263) mieściła się ona poza miastem lokowanym przy kościele św. Piotra, a potem całe jej dzieje (1263-1543) wiążą się z kolegiatą Mariacką wewnątrz murów miejskich. Stało się to możliwe wówczas, kiedy pod naciskiem miasta Barnim I zgodził się w 1249 r. na zburzenie swojego zamku na terenie grodu, zostawiając sobie tylko dom rycerza Konrada Kleista, który leżał na północy jego siedziby, tam, gdzie dzisiaj stoi szczeciński zamek książęcy⁷³. Dało to możliwość wybudowania na powstałym placu maryjnej świątyni wraz z całym osiedlem kanonickim⁷⁴. Teren ten ograniczały dzisiejsze ulice: Mariacka, Korsarzy, Farna i Koński Kierat.

Budowę świątyni rozpoczęto w 1263 r. Kościół Mariacki był głównym i największym kościołem w Szczecinie, a zarazem najpiękniejszym. Zbudowany został z kamienia granitowego i cegły. Po kilkukrotnej rozbudowie w XIV i XV w. świątynia zyskała formę trzynawowej hali z trójbocznie zamkniętym prezbiterium, otoczonym obejściem i 40 kaplicami bocznymi, z najważniejszą

Petershagen, Pinnow, Pyritz, Plöwen, Pölitze, Pomellen, Pommerensdorf, Rackitt, Reinkendorf Hohen, Reinkendorf Klein, Repenow, Retzin, Sabow, Schillersdorf, Schmellenthin, Schmölen, Schnöfeld, Schönow, Schwantefitz (dostęp do Zalewu Szczecińskiego), Schwochow, Selchow Hohen, Sommersdorf, Sonnenberg, Sparrenfelde, Staffelde, Stepnitz (dostęp do Zalewu Szczecińskiego), Stolzenhagen, Storkow, Stöwen, Tantow, Vogelsang, Völschendorf, Wamlitz, Warsaw, Wollin, Wustermark, Zahden.

⁷² Obok miejscowości wspomnianych w dokumentach z 1261 i 1286 r. doszły kolejne: Barnimslaw (Barnisław; gm. Kołbaskowo, budowę kościoła rozpoczęto pod koniec XIII w.; por. R. Kostynowicz, *Kościół archidiecezji szczecińsko-kamińskiej*, t. II, Szczecin 2000, s. 361), Brietzig (Brzesko; kościół pochodzi z XIII w.; tamże, s. 186), Kasekow, Geesow, Alt-Grape (Stare Chrapowo; kościół pochodzi z przełomu XV i XVI w.; por. R. Kostynowicz, *Kościół archidiecezji szczecińsko-kamińskiej*, t. I, Szczecin 2000, s. 363), Greifenhagen (Gryfino; kościół powstał w XIII w.; tamże, s. 303-304), Güstow (Ustowo; gm. Kołbaskowo, kościół powstał tutaj w XIII w., zniszczony w 1945 r.), Pargow (Pargowo; gm. Kołbaskowo, kościół powstał tutaj w XIV w., dzisiaj ruina), Pyritz (Pyrzyce; najstarsza wzmianka o farze pyrzyckiej pochodzi z 1250 r.; Kostynowicz, *Kościół archidiecezji szczecińsko-kamińskiej*, t. II, s. 193), Reinkendorf Klein (Warzymice; gm. Kołbaskowo, kościół powstał tutaj w XIII w., rozebrany po II wojnie światowej), Schillersdorf (Moczyły; gm. Kołbaskowo, kościół powstał tutaj w XIII w., dzisiaj ruina), Schmellenthin (Smoleńcin; gm. Kołbaskowo, kościół powstał tutaj w XIII w., dzisiaj jest ruina). PUB, II, 1405; H o o g e w e g, dz. cyt., s. 545-566.

⁷³ Wehrmann, dz. cyt., s. 149.

⁷⁴ Lesiński, dz. cyt., s. 90.

kaplicą południową⁷⁵ oraz ze 100-metrową wieżą od zachodu. W planach była również budowa drugiej, południowej wieży, niestety, powstała tylko północna.

W wyniku pożaru kościoła 5 kwietnia 1579 r. wieża została zniszczona. Odbudowano ją w 1595 r. w takiej samej wysokości. Zawieszono na niej 2 dzwony – jeden (o wadze 112 centarów) odlany w 1632 r. przez Krzysztofa Köckeritza kosztował ponad 1100 guldenów i był bogato ozdobiony, drugi, duży, Karola XI (1681) ważył 150 centarów⁷⁶.

W 1677 r. podczas oblężenia Szczecina przez Brandenburczyków spłonął dach, hełm wieży, a sklepienia naw runęły. Elektor Fryderyk Wilhelm zobowiązał się na własny koszt odbudować kościół Mariacki⁷⁷. Odbudowywano go etapami w zbarokizowanej formie; odbudowę zakończono w 1707 r. W 1693 kościół otrzymał nowy ołtarz główny ze scenami: Ostatniej Wieczerzy, Ukrzyżowania Chrystusa i Zdjęcia z Krzyża. Przed ołtarzem został zawieszony Złoty Anioł, który w jednej ręce trzymał muszlę, obok widniał napis: „Kto uwierzy i przyjmie chrzest, ten będzie zbawiony”. W 1709 r. wyposażenie świątyni wzbogaciło się o barokową ambonę z dębu. Wejście do kościoła upiększały kolumny, a całe wnętrze: tablice rodowe, epitafia oraz m.in. połączony obraz maryjny, który stał na małym bocznym ołtarzu⁷⁸. Nadto król zarządził budowę nowej wieży w latach 1731-1735. Była ona podobna do wieży kościoła garnizonowego w Poczdamie – ozdobiona książęcymi herbami, orłem namiestnika, a szczyt w formie połączanego słońca. Miała ona wysokość 109 m. Nowe organy, wybudowane w 1771 r., zostały poświęcone w I niedzielę Adwentu tegoż roku przy odegraniu kantaty.

Niestety, uderzenie pioruna 9 lipca 1789 r., który trafił w sam środek wieży, doprowadziło do pożaru całego kościoła. Pozostały tylko mury oraz część wieży. Zachowała się natomiast kaplica maryjna⁷⁹. Ocalałe wyposażenie świątyni sprzedano, m.in. organy i ołtarze, parafii w Pozdawilku⁸⁰.

---

⁷⁵ W XIV w. bractwo kupieckie p.w. Marii Panny ufundowało kilka ołtarzy w kościele. Około 1400 r. doszły jeszcze 4 kaplice po północnej stronie. W sumie w świątyni było 40 kaplic i 40 ołtarzy. Lesiński, dz. cyt., s. 165.

⁷⁶ C. Friedrich, *Die ehemalige Marienkirche zu Stettin und ihr Besitz*, „Baltische Studien Neue Folge” 1918, nr 21, s. 220.

⁷⁷ W wyniku pokoju w St. Germain z 1679 r. Szczecin został oddany Szwedom.

⁷⁸ Obecność maryjnego obrazu może budzić zdziwienie, gdyż były to przecież czasy protestanckie.

⁷⁹ Chociaż wydawcy II tomu *Dziejów Szczecina* (s. 627 i 628) piszą, że kościół był w stanie do odbudowy, to jednak ruiny stały do 1830 r. Zöllner, zwiedzający w 1795 r. Szczecin, pisał, że w czasie jego pobytu nie było godziny, aby ktoś z wielkim żalem nie wspominał o zniszcze-

W zaistniałej sytuacji parafianie przenieśli się w 1793 r. do kościoła zamkowego p.w. św. Ottona, tworząc gminę zamkowo-mariacką. Opuszczone ruiny kościoła oraz cmentarz służył w latach okupacji francuskiej (1806-1812) jako plac postoju wojsk i furmanek. W 1818 r. w murze cmentarza ulokowano przejście dla przechodniów, a Plac Mariacki wybrukowano. Niestety, nie odbudowano ruin, ponieważ nie dążyły do tego ani ówczesne władze, ani tym bardziej kler protestancki. W 1831 r. świątynia została całkowicie rozebrana⁸¹,

---

niu tego kościoła. Oglądał jego mury, potraskane nagrobki, widoczne na ścianach ozdoby. Nad prezbiterium wznosił się jeszcze dach. Podkreślił, że ogrom kościoła, mimo postępującego zniszczenia, robił wielkie wrażenie.

⁸⁰ Friedrich, dz. cyt., s. 185-189. Autor zamieszcza na końcu artykułu fotografie obiektów z dawnego wyposażenia kościoła Mariackiego, rozproszonych po różnych miejscowościach.

⁸¹ *Przewodnik po Szczecinie*, s. 61; *Dziurła*, dz. cyt., s. 717. Starsi mieszkańcy Szczecina nie chcieli dopuścić do rozebrania kościoła, ponieważ był on symbolem ich walki w obronie swych tradycji. Próżny był ich opór i skargi, choć koszty odbudowy były według oceny Gilly'ego nieznaczne i wynosiły zaledwie 40 tys. talarów. Nie przeszedł również projekt zachowania zupełnie niezniszczonego prezbiterium. Mieszczanie powszechnie obwiniali Prusaków o zaniedbanie założenia piorunochronu na wieży kościoła (był on pod patronatem królewskim), o doprowadzenie do całkowitego zniszczenia tylko częściowo spalonego kościoła (spaliła się wieża i dach, runął fragment sklepienia), cenionego przez szczecinian zarówno jako ozdoba ich miasta, jak i najcenniejsza ich pamiątka. Władze, aby wytłumaczyć się z tych zarzutów, opracowały specjalny memoriał. Oskarżały w nim mieszkańców Szczecina, że sarkając na władze, nie znają dokładnie sytuacji i przebiegu sprawy, a zabawiają się w sentymenty i oddają się szerezeniu niezadowolenia z poczynań władz pruskich. Tymczasem szczecinianie uzasadniali, że koszty zburzenia kościoła były znacznie większe niż koszty niedużej odbudowy, że władze łatwiej je znalazły na burzenie ogromnego budynku niż na jego odbudowę. Kościół ten symbolizował dawną świetność Szczecina i niezależnego państwa zachodniopomorskiego. Były w nim nagrobki książąt i niezliczone groby patrycjuszy i innych mieszkańców Szczecina. Prusacy wykorzystali sposobność, aby usunąć ze Szczecina ten żywy pomnik pomorskiego, a nie pruskiego Szczecina, symbol, który nowym pokoleniom mieszkańców przypominał inne czasy, pod panowaniem rodzimych władców. Temu pociągnięciu władz sprzyjało silne zewszeczenie duchowieństwa protestanckiego.

Luterański kler, począwszy od 2. połowy XVIII w., coraz bardziej ulegał wpływowi oświecenia i jego racjonalnym ideom. Wpływał zapewne na to m.in. fakt, że duszpasterze, bardziej zajęci nauczaniem w szkołach niż głoszeniem ewangelii w kościołach, poznawali wszelkie nowości naukowe z dziedziny nauk przyrodniczych i filozofii. Zajmowali się szerzeniem nowych idei, literaturą, muzyką, badaniami naukowymi, niemającymi nic wspólnego z teologią. Mniej ich interesowało życie kościelne. Niektórzy głosili, że ważniejsza jest działalność społeczna pastorów, propagowanie przez nich lepszych sposobów gospodarowania. Dlatego też pastory szczecińscy nie dążyli do odbudowy spalonego kościoła Mariackiego. Wprost przeciwnie – uważali, że lepiej na jego miejscu wznieść obserwatorium astronomiczne, szkołę, a nawet stajnię. Następował upadek Kościoła państwowego. Głównym ośrodkiem nowych idei

a na jej miejsce postawiono nowe gimnazjum, zw. Marienstiftsgymnasium. Obecnie w budynku tym mieści się Zespół Szkół Ogólnokształcących, składający się z IX Liceum Ogólnokształcącego i XLII Gimnazjum.

Wraz z budową kościoła Barnim I na własny koszt rozpoczął budowę domów kanonickich. W tym celu do 1267 r. płacił miastu za plac roczną rentę 5 talentów i 3 solidy szczecińskie; od tego roku zamienił je na lenno z 6 łanów ziemi w Wamlitz⁸². Trudno powiedzieć, czy od początku kanonicy mieszkali razem w jednym budynku czy też każdy we własnym. Wiadomo, że w 1272 r. prepozyt miał własny budynek⁸³. Niemniej później powstał cały zespół zabudowy wokół kolegiaty, z pozostałymi do dzisiaj Domkami Profesorskimi. W średniowieczu mieszkali tutaj kanonicy, a po reformacji – profesorowie Pedagogium oraz kaznodzieje pracujący przy kościele. Fasady kamieniczek wychodziły na stronę kościoła, co było podyktowane tym, że w odległości 3 m za kamieniczkami przebiegał mur miejski. XVIII-wieczna przebudowa Domków Profesorskich wiązała się w budowę nowych fortyfikacji za czasów pruskich⁸⁴. W 1725 r. rozebrano średniowieczne mury obronne i zasypano starą fosę, aby na ich miejscu utworzyć Biały Plac Parad (dzisiaj Plac Żołnierza Polskiego). Dotychczasowe ściany tylne stały się teraz elewacjami frontowymi. Rozkaz wykonania tych prac wydał król Fryderyk Wilhelm I 19 lipca 1739 r. Pracę ukończono w 1742 r. Reliktem Domków Kanonickich jest zachowana w budynku przy ul. Mariackiej 26 XV-wieczna piwnica nakryta gotyckim sklepieniem krzyżowo-żebrowym, w której obecnie mieści się „Royal-Pub”⁸⁵.

Pomiędzy Domkami Kanonickimi a kościołem znajdował się wirydarz kolegiaty. Składał się z czterech skrzydeł. Do dzisiaj zachowało się jedno z nich – od strony wschodniej. Wzniesione ok. 1330 r. jako jednopiętrowe, było nakryte w parterze pięcioma przęsłami gotyckiego sklepienia i otwierało się na dziedziniec trzema ostrołukami. W podziemiach mieściła się krypta grzebalna. Piętro krużganka zajmowała biblioteka, którą w 1781 r. przeniesiono do kaplicy kolegiaty Mariackiej. Od strony zachodniej wirydarza stał budynek szkoły kapitulnej. Nadto w 2. połowie XV w. wokół kościoła, a szczególnie

---

stało się gimnazjum. J. Wiśniewski, *Początki układu kapitalistycznego 1713-1805*, w: *Dzieje Szczecina*, t. II, s. 675; Dziurła, dz. cyt., s. 700-701.

⁸² PUB, II, 856.

⁸³ Wehrmann, dz. cyt., s. 156.

⁸⁴ Dziurła, dz. cyt., s. 717. Było to wynikiem uczynienia Szczecina twierdzą obronną. Mury budowana w latach 1724-1740.

⁸⁵ *Przewodnik po Szczecinie*, s. 62-63.

od strony południowej, powstało 14 dworów, najprawdopodobniej były one własnością rycerstwa lub możnych z otoczenia księcia⁸⁶.

Zarówno kościół, jak i teren obok były miejscem pochówku. W latach 1278-1346 chowano w krypcie kościoła członków rodu książęcego (m.in. Barnima I (†1278), Barnim II (†1295)). Innych, głównie bogatych mieszczan, zaczęto od 1560 r. chować w okalających kościół kaplicach, których liczba stale wzrastała i wynosiła ostatecznie 40. W ciągu wielu lat zapełniły się one tak dalece, iż zabrakło już w nich miejsca na dalsze pochówki. Pochówek urządzano tutaj do 1789 r. Do tego czasu w kaplicach świątyni pochowano łącznie 224 osoby⁸⁷. Cmentarz przykościelny został po raz pierwszy wymieniony w dokumencie z 1269 r. Obejmował on teren pomiędzy ul. Mariacką i Farną. Od strony ul. Farnej do 1709 r. rosło 19 lip. Na cmentarz wiodły dwa wejścia: od ul. Farnej i ul. Mariackiej. Na cmentarzu przykościelnym chowano do 1752 r. osoby mniej znaczące; jednakże i ten teren został w całości wykorzystany. Ogółem pochowano tutaj 204 osoby⁸⁸. W 1803 r. wszystkie szczątki z kościoła i cmentarza przykościelnego przeniesiono na otwarty w 1802 r. nowy cmentarz komunalny, zw. grabowskim (obecnie Park Żeromskiego).

2.3. ORGANIZACJA KAPITUŁY

Ustrój kapituły był podobny do ustroju kapituł katedralnych⁸⁹. Kapituła prowadziła życie korporacyjne, opierając się na własnych statutach, które zatwierdził papież Urban IV (1261-1264) dokumentem z 27 czerwca 1263 r.⁹⁰ Według nich liczba prebend wynosiła 12. Kanonicy dzieli się na prałatów i kanoników gremialnych⁹¹. Statuty nie dawały możliwości powiększania licz-

⁸⁶ Lesiński, dz. cyt., s. 178.

⁸⁷ Frankiewicz, dz. cyt., s. 24.

⁸⁸ Tamże.

⁸⁹ *Historia Kościoła w Polsce*, t. I, cz. 1, red. B. Kumor i Z. Obertyński, Poznań 1974, s. 274.

⁹⁰ PUB, II, 739.

⁹¹ Kapituła dzieliła się na dwie kategorie członków: prałatów i kanoników gremialnych (zwykłych). Prałatury były godnościami i zarazem urzędami w kapitule. Im dalej od wieków średnich, tym więcej przestawały być urzędami, a stawały się tytułarnymi godnościami. Źródła polskie nie dają absolutnie żadnych punktów wyjścia do skonstruowania różnicy między prałatem a kanonikiem (*dignitas a personatus*). Analiza przekazów źródłowych prowadzi do wniosku, że w Polsce znano tylko zasadniczy podział członków kapituł na zwykłych kanoników i na prałatów – dygnitarzy, którzy funkcjami czy też tylko tytułami od zwykłych kanoników się odróżniali, stanowiąc grono tych samych kanoników, których źródła nazywają nieraz *canonici* lub *praebendarii maiores*. Por. S. Zacharowski, *Rozwój i ustrój kapituł polskich w wiekach średnich*, Kraków 1912, s. 81-84.

by prebend, ale zezwalały na powiększanie majątku⁹². Poszczególne prebendy posiadały uposażenie w ziemi lub dziesięcinach. Z kapituły rekrutowali się urzędnicy terenowej administracji kościelnej – okręgowi archidiaconi.

Listę urzędów i funkcję kanoników po raz pierwszy wymienia dokument z 15 lutego 1271 r.⁹³: 1. Dominus Conradus – prepositus, 2. dominus Wrowinus – decanus, 3. dominus Johannes – prepositus sanctimonialium, 4. dominus Johannes de Parchem, 5. magister Rudolfus – scolasticus, 6. dominus Wilhelmus – custos, 7. dominus Johannes de Steindal, 8. magister Nicolaus de Hukermunde, 9. dominus Petrus de..., 10. dominus Andreas i 11. dominus Arnoldus de Conowe.

Wymieniono tutaj 11 kanoników, być może jeden mógł już przejść na emeryturę, dlatego brak go liście. Nadto nie ma pewności, jak zaznacza autor artykułu, czy wszystkie nazwiska zostały właściwie zapisane⁹⁴. Z tego dokumentu dowiadujemy się, że w kapitule było 5 prałatów i 7 kanoników gremialnych. W 1314 r. pojawił się kolejny urząd – kantor⁹⁵. Tak więc w kapitule było 6 prałatów i 6 kanoników gremialnych.

Najważniejszym urzędem była prepozytura. Prepozyt, czyli proboszcz, przewodniczył kapitule i miał nad nią nadzór. Urząd ten występuje od 1261 r. wraz z urzędem dziekana i kustosza⁹⁶. Prepozyt Konrad znany jest od 1261 r.; funkcję tę pełnił do 1280⁹⁷. Jako pierwszy prepozyt był proboszczem w parafii św. Piotra, a także proboszczem parafii św. Sebastiana w Gartz⁹⁸. Początkowo prepozyt czuwał tylko nad kapitułą, ale z biegiem czasu jego urząd połączono z urzędem archidiacona⁹⁹. Miało to miejsce za rządów prepozyta Hildebranda¹⁰⁰, a więc na początku XIV w. Hildebrand piastował równocześnie funkcję prepozyta w kolegiacie Mariackiej, a ponadto scholastyka i wikariusza generalnego kamieńskiego¹⁰¹. Odtąd przełożeni kanoników szczecińskich pełnili także urząd archidiakański.

---

⁹² PUB, II, 738.

⁹³ PUB, II, 936.

⁹⁴ Wehrmann, dz. cyt., s. 150.

⁹⁵ Hoogeweg, dz. cyt., s. 524-525.

⁹⁶ PUB, II, s. 160, 168, 169, 250.

⁹⁷ Wehrmann, dz. cyt., s. 151.

⁹⁸ Tamże, s. 140-141. Świadczyłoby to, że była to jego osobiste uposażenie.

⁹⁹ Tamże, s. 151.

¹⁰⁰ Objął on urząd po archidiaconie Henryku.

¹⁰¹ PUB, II, 1323, PUB, III, 1453, PUB, IV, 2092.

Wiemy, że archidiakonat szczeciński został poświadczony źródłowo dopiero w 1269 r.¹⁰², ale już znacznie wcześniej (od 1248 r.) wzmiankowano prepozyta terenowego Wenera w miejscowości Łuków (Luckow), leżącej na terenie kasztelani szczecińskiej¹⁰³. W latach 1269-1288 archidiakonem szczecińskim był Henryk, notariusz biskupa kamińskiego i członek kapituły katedralnej¹⁰⁴. Omawiany archidiakonat obejmował całą kasztelanię szczecińską, czyli ziemie między Rędowną, Olszą i dolną Odrą. Nadto bp Herman w 1286 r. przekazał kolegiacie Mariackiej w Szczecinie władzę nad licznymi kościołami w jej dobrach¹⁰⁵. W ten sposób na obszarze archidiakonatu szczecińskiego wyodrębniono liczne enklawy, podlegające jurysdykcji kanoników w Szczecinie. Powstanie dużej prepozytury kolegiackiej poważnie zmniejszyło obszar archidiakonatu, dlatego został on złączony z prepozyturą szczecińską.

Drugim urzędem w szczecińskiej kapitule był urząd dziekana. Dziekan czuwał on nad Służbą Bożą w kapitule; pod tym względem podlegali mu prałaci i kanonicy oraz niższy kler kolegiacki i służba kościelna. Wiadomo, że pierwszy dziekan, Wrowinus, wcześniej (od 1243 r.) był kapłanem księżnej Marianny¹⁰⁶.

Kolejny prałat – kustosz – pełnił opiekę nad skarbcem i zakrystią oraz sprawował duszpasterstwo w kolegiacie. Kustosza Wilhelmsa wymienia dokument z 17 czerwca 1263 r.¹⁰⁷ W dokumencie z 15 kwietnia 1272 r. bp Herman nadaje mu jako uposażenie wieś Ladenthin¹⁰⁸. Tylko w tym dokumencie określony jest on jako tesaurariusz, a zawsze jako kustosz.

Kolejnym urzędem w kolegiacie był urząd scholastyka. Scholastyk opiekował się szkołą kapitulną. Jeden z nich, Arnold, jawi się już w dokumencie księcia Barnima I, wystawionym w Szczecinie dla cysterek 18 kwietnia 1261 r.¹⁰⁹ Wiadomo także, iż latach 1264-1267 pełnił on jakiś urząd na dworze książęcym, a od 1278 wymieniany jest znowu jako scholastyk¹¹⁰.

W kapitule szczecińskiej pojawił się także urząd *praepositus sanctimonialium*. Prawdopodobnie chodzi tutaj o prepozyta zakonu cysterek. Pierwszy prepozyt *sanctimonialium*, Jan, jest wymieniony w dokumencie z 1252 r.

---

¹⁰² Hrico notario episcopi archidiacono in Stetyn, PUB, II, 980.

¹⁰³ Wernerus prepositus de Luckow, PUB, I, 475.

¹⁰⁴ PUB, II, 890 (1269 r.); PUB, III, 1456 (1288 r.).

¹⁰⁵ PUB, II, 1405.

¹⁰⁶ Wehrmann, dz. cyt., s. 151.

¹⁰⁷ PUB, II, s. 106.

¹⁰⁸ PUB, II, 954.

¹⁰⁹ PUB, II, 699.

¹¹⁰ Wehrmann, dz. cyt., s. 139.

jeszcze jako proboszcz św. Piotra, a następnie w dokumentach z 1255, 1259 i 1260 r. W 1261 r. znany jest jako *praepositus sanctimonialium*. Wiadomo też, że był on drugim proboszczem u cysterek, a jego następcą został Heinrich albo Heidenreich¹¹¹.

Wśród urzędników *praepositus sanctimonialium* i scholastyk wymieniony został Johannes z Parchim. Wiadomo, że do 1264 r. był on kapłanem księżęcym, a potem kanonikiem¹¹². Być może ta wysoka pozycja na liście nie wiąże się z urzędem, ale z wcześniej pełnioną, wysoką funkcją na dworze księżęcym.

W 1314 r. wprowadzono urząd kantora¹¹³. Urząd ten został uposażony w miejscowość Alt-Grape (Stare Chrapowo)¹¹⁴ z kościołem oraz Neu-Grape (Nowe Chrapowo).

Martin Wehrmann stwierdza, że struktura wszystkich kapituł była podobna w tym czasie¹¹⁵. Dlatego należy przyjąć, że druga grupa członków w kapitule to kanonicy, których oznaczano według nazwy prebendy, czyli od nazwy wsi uposażeniowej.

Z ogólnych przepisów dotyczących kapituł możemy wnioskować, że mógł do niej wejść tylko kapłan, wyjątkowo diakon lub subdiakon, z tym że ci ostatni byli zobowiązani przyjąć jak najprędzej prezbiterat¹¹⁶. Kanonie swobodnie obsadzał biskup. Jak przy innych beneficjach tak i przy kanoniach inicjatywa wychodziła od patrona (*kolatora*) danej kanonii przez udzielenie kandydatowi prezenty. Znana też była i często stosowana w kapitułach cesja, tzn. prałat lub kanonik przybierał sobie za zgodą kapituły koadiutora *cum futura succesione*, a gdy potem z kanonii zrezygnował lub na niej umarł, koadiutor zostawał automatycznie członkiem kapituły.

---

¹¹¹ Tamże, s. 154.

¹¹² Tamże, s. 155.

¹¹³ H o o g e w e g, dz. cyt., s. 524-525.

¹¹⁴ Wieś wzmiankowana po raz pierwszy w 1212 r.

¹¹⁵ Tamże.

¹¹⁶ W praktyce zdarzały się jednak nierzadko wypadki, że kanonikami zostawali kandydaci mający zaledwie niższe święcenia lub w ogóle bez święceń. W wieku XV i XVI na skutek walki szlachty i samych kapituł z plebejuszami (księżę mieszczańskiego i chłopskiego pochodzenia) ustalili się prawny zwyczaj, że na kanonie w większości kapituł powoływano tylko szlachtę, a dla plebejuszów ograniczono liczbę miejsc najwyżej do pięciu, z tym jednak, że wykażą się oni z braku szlacheckiego urodzenia kwalifikacjami umysłowymi. Żądano od nich mianowicie doktoratu z teologii (2 kanoników), prawa kanonicznego (2 kanoników) i medycyny (1 kanonik).

Prawdopodobnie obsada prałatur i kanonii odbywała się następującymi etapami: prezena¹¹⁷ ze strony kolatora, instytucja¹¹⁸ ze strony biskupa, recepcja¹¹⁹ ze strony kapituły i instalacja¹²⁰, czyli faktyczne zajęcia miejsca w stalli i kapitulnarzu. Wiadomo, że każdy kanonik, wchodząc do kapituły, musiał wpłacić odpowiednią sumę do wspólnej kasy, a nadto zobowiązywał się do wiernego wypełniania zobowiązań wynikających ze statutów kapituły.

Kapituła prowadziła życie korporacyjne, oparte na własnych statutach, zatwierdzanych przez biskupa i papieża. Przejawiało się ono przez udział: 1. w sesjach kapitulnych zarówno tygodniowych (*capitula particularia*), jak i dorocznych, czyli generalnych, odbywanych dwa lub trzy razy w roku, często z okazji odpustów kapituły; 2. przez wspólne (chórowe) odmawianie oficjum brewiarzowego w katedrze i uczestnictwo w mszy konwentualnej. Z wyżej wymienionymi obowiązkami łączyła się sprawa rezydencji członków przy katedrze.

Podstawę uposażenia kapituły stanowił majątek prebendalny. Każda prałatura i kanonia posiadała swój majątek fundacyjny, oparty na własności ziemskiej. Kapituła posiadała też majątek wspólny. Dochody z masy wspólnej

---

¹¹⁷ Prezena, czyli oznaczenie osoby. Inicjatywa wychodziła od kolatora, ale z natury rzeczy od biskupa zależało przyjęcie kogoś do grona kanoników. Jednak począwszy od XIV w. zaczynają się prowizje papieskie, a w XV w. – prowizje królewskie. Jednakże te ostatnie miały charakter czasowy; celem ich było nagrodzenie zasłużonych dla Kościoła osób. Por. Z a c h o r o w s k i, dz. cyt., s. 94-113.

¹¹⁸ Oznaczenie osoby nie było jeszcze obsadzeniem urzędu, był nim dopiero akt prawny instytucji kanonicznej. Tam, gdzie osobę oznaczały władze kościelne, uprawnione do nadawania instytucji, obydwie akty zlewały się w jeden. Zachodziło to przy prowizjach papieskich i biskupich. Osoba nominowana przez księcia musiała się postarać u właściwego biskupa o akt instytucji. Akt instytucji kanonicznej odbywał się poprzez pewne formy zewnętrzne, jak inwestytura, za pomocą pierścienia i biretu. Por. Z a c h o r o w s k i, dz. cyt., s. 113.

¹¹⁹ Kapituła jako samodzielna i samorządna korporacja miała zapewnione prawo przyjmowania do swego grona osób, które otrzymały już instytucję władzy zwierzchniej. Kapituła więc, odmawiając recepcji, uniemożliwiała wykonanie instytucji kanonicznej, wobec tego biskupi przy obsadzaniu kanonii musieli się z nią liczyć. Ten ważny atrybut prawny kapituły otrzymały najprawdopodobniej w chwili, kiedy przekształciły się w korporacje, samodzielnie zarządzające swym majątkiem. Por. Z a c h o r o w s k i, dz. cyt., s. 114.

¹²⁰ Akt uroczystej instalacji zawierał w sobie nadanie głosu w kapitule, miejsca w chórze (każdy kanonik miał sobie właściwe miejsce w stallach i w kapitulnarzu) i praw majątkowych. Według ceremoniału kanonik musiał złożyć przysięgę na ręce dziekana, że nie będzie działał na niekorzyść kapituły, że tajemnice kapitulne pilnie zachowa i że obowiązkom swoim zadość uczyni. Oczywiście, recepcja i instalacja pociągały za sobą pewne opłaty ze strony instalowanego kanonika na rzecz kapituły, polegające zazwyczaj na sprawieniu ornatu w przepisanej wartości oraz na mniejszych darach dla każdego z kanoników i dla wikariuszy. Por. Z a c h o r o w s k i, dz. cyt., s. 114-115.

szyły na codzienne dystrybucje (*refekcje*)¹²¹ i na wydatki wspólne kapituły, jak restauracja kolegiaty, koszty prowadzonych procesów, podróże i diety kanoników. Trudno powiedzieć, czy szczecińska kapituła posiadała wsie tzw. prestymonialne.

Kapituła była zobowiązana do brania osobistego udziału w synodach diecezji. Każda miała swój herb, a także sobie właściwy strój¹²²: rokieta¹²³, mantolet¹²⁴ lub mucet¹²⁵, almucja¹²⁶, cappa magna¹²⁷.

2.4. DZIAŁALNOŚĆ KAPITUŁY

Głównym obowiązkiem kapituły było pełnienie służby Bożej w kościele kolegiackim – Msza św. konwentualna oraz chórowy brewiarz. O tym wspomina już dokument z 1261 r.¹²⁸ Niemniej kapituła prowadziła też i inne zadania. Wiemy o szkole kolegiackiej. Jej początek wiąże się z obecnością urzędu scholastyka w kapitule, czyli z rokiem 1261¹²⁹. Kapituła Mariacka do tego stopnia zmonopolizowała w swym ręku nauczanie w Szczecinie, że w 1277 r., sam papież Mikołaj III (1277-1280) wyznaczył Gottfrieda, prepozyta z Ostrowa (Güstrow) w celu rozstrzygnięcia sporu pomiędzy kapitułą a parafią św. Jakuba odnośnie do prowadzenia szkoły w mieście¹³⁰. Decyzja była pozytywna dla kolegiaty. Zatem szkoła mariacka przez najbliższe 100 lat była jedynym ogniskiem zdobywania wiedzy w Szczecinie. Uzyskała nawet miano „szczecińskiej”. Niestety, stała ona na usługach warstw posiadających, a więc oddziaływała na bardzo wąski krąg społeczeństwa.

Dopiero w 1371 r. powstała w Szczecinie druga szkoła przy kościele św. Jakuba. Wywołało to sprzeciw kapituły Mariackiej, pragnącej zachować monopol nauczania. Spór ten ciągnął się przez kilkadziesiąt lat. Rozstrzygnął go

¹²¹ Dystrybucje (*refekcje*) były to drobne kwoty, dawane kanonikom obecnym w chórze i na Mszy św. konwentualnej oraz tym, których nieobecność była usprawiedliwiona.

¹²² Dzisiaj często używane dystyngtorium pojawia się dopiero od XVIII w.

¹²³ Rodzaj komży o wąskich rękawach, podbitej kolorowym materiałem.

¹²⁴ Krótka peleryna używana przez prałatów i kanoników jako wierzchni ubiór w czasie czynności kultowych.

¹²⁵ Peleryna sięgająca do łokci, z małym kapturkiem w tyle, zapinana z przodu na guziczki.

¹²⁶ Rodzaj pelerynki.

¹²⁷ *Cappa magna*, tzw. Mozzetta – kapa chórowa z długim ogonem jako oznaka niektórych prałatów.

¹²⁸ PUB, II, 698.

¹²⁹ Wehrmann, dz. cyt., s. 156.

¹³⁰ PUB, II, 1077.

w 1404 r. papież Bonifacy IX (1389-1404), polecając, aby także przy kościele św. Jakuba znajdowała się szkoła pod kierownictwem osobnego rektora. Wyrok papieża nie przerwał jednak zatargu i w 1469 r. nauczanie przy kościele św. Jakuba ostatecznie zlikwidowano.

Sposób nauczania w szkole mieścił się w ramach ówczesnej kościelnej nauki scholastycznej. Był to najniższy stopień – trivium, czyli uczono w niej czytania, pisania w języku łacińskim oraz modlitw i śpiewu. Przygotowywali się w niej głównie kandydaci do stanu duchownego. Należy dodać, że młodzież szczecińska wyjeżdżała także na studia do Bolonii, Paryża, Pragi, Heildelbergu, a od 1456 r. do Gryfii.

Przy kolegiacie istniała także biblioteka. Były to w zasadzie księgi liturgiczne. Poszczególne osoby miały także własne zbiory rękopisów. W 1326 r. kustosz Konrad Sanne podarował opatowi jednego z klasztorów k. Bambergu *20 volumina liberorum*¹³¹. Księgi te, jak oświadczone, zebrał on własnym kosztem i staraniem. Także w 1346 r. prepozyt Reiner przekazał na własność kapituły swoją *Historiam scholasticam*, a także *Graduał* i *Psalterium*. W tym samym czasie Heinrich Bernhagen – *Postilla super Psalterium*, w 1440 r. dziekan Albert Gripes mszał i inne książki, a kanonik magister Johann Otto w 1501 r. podarował kantorowi – „Pergamen Buch” oraz *Ordinarius ecclesie Caminensis*¹³².

Biblioteka najprawdopodobniej mieściła się we wschodnim skrzydle wrydarza kapitulnego. W XVI w. stała się własnością pedagogium. W 1781 r. otrzymała obszerne pomieszczenie w przebudowanej kaplicy przy kościele NMP. Szczęśliwie ocalona została w czasie pożaru kościoła w 1789 r. Dzięki darowiznom stale powiększała swój zasób. W 1785 r. zbiór obejmował 6332 tomy, w tym sporo klocków i rękopisów. W 1777 r. uznano jej publiczny charakter, dzięki temu miała służyć już nie tylko gimnazjum¹³³.

Należy podkreślić, że przechowywane w Bibliotece Mariackiej dzieła sztuki, obrazy, rysunki, numizmaty były zaczątkiem zbiorów muzealnych w Szczecinie.

2.5. UPADEK KAPITUŁY I DALSZE DZIEJE JEJ OBIEKTÓW

Wprowadzenie wyznania luterńskiego na sejmiku trzebiatowskim 13 grudnia 1534 r. spowodowało bolesne reperkusje w stosunku do kapituły Maria-

¹³¹ Hoogeweg, dz. cyt., s. 521-522; Wachowiak, dz. cyt., s. 194.

¹³² Tamże.

¹³³ Tamże, s. 687-688.

ckiej. Na polecenie księcia Barnima IX 16 lutego 1535 r. rozpoczęto wizytację kościelną w Szczecinie. Trwała ona do kwietnia tegoż roku. Kapituła Mariacka wraz z kolegiatą św. Ottona i przeorstwem św. Jakuba została przekazana książętom pomorskim. Z uzyskanych środków finansowych władcy mieli utworzyć w mieście uniwersytet lub inna fundację służącą dobru ogólnemu¹³⁴. W uczelni tej miano przygotowywać ludzi na stanowiska miejskich syndyków, lekarzy, nauczycieli i pisarzy¹³⁵. Na początku lat czterdziestych XVI w. książęta pomorscy przystąpili do zrealizowania tejże obietnicy. Nie był to wprawdzie uniwersytet, jak pierwotnie projektowano, lecz pedagogium stanowiące pośrednie ogniwo między szkołą łacińską a wyższą. Decyzję w sprawie założenia pedagogium i pierwsze prace przygotowawcze podjęto w 1541 r.; oficjalny dokument fundacyjny pochodzi dopiero w 1543 r., zaś otwarcie zakładu nastąpiło w 1544 r. W nowo założonym pedagogium, w myśl dokumentu fundacyjnego, miało znaleźć utrzymanie i pobierać naukę 24 chłopców w wieku powyżej 12 lat. Okres trwania nauki ustalono na 8 lat. Nowo przyjmowani uczniowie musieli wykazać się podstawową znajomością języka łacińskiego. Każdy z książąt, zarówno szczeciński, jak i wołogoski, mógł wytypować 12 młodzieńców i przedstawić ich do przyjęcia diakonom kolegium. Dokument fundacyjny przewidywał również przyjmowanie dodatkowych uczniów za opłatą roczną 5-7 guldenów.

Pedagogium zajęło gmach starej szkoły kolegiackiej i kilka domów znajdujących się w pobliżu kościoła Mariackiego. Ponadto wybudowano nowe pomieszczenia na jadalnię, sypialnię, kuchnię i piwnice. Kuratorami pedagogium zostali B. Swawe, C. Putkammer, B. Wolde i M. Damitz. Wydatki związane z funkcjonowaniem pedagogium pokrywane były z fundacji Mariackiej i kolegiaty św. Ottona. Majątkiem zarządzało 4 diakonów. Administracją zajmował się specjalny urzędnik z tytułem ekonoma¹³⁶. Dokument fundacyjny przewi-

¹³⁴ Wachowiak, dz. cyt., s. 258.

¹³⁵ Tamże, s. 266-267.

¹³⁶ Tamże, s. 266-267. Pedagogium szczecińskie było czołową uczelnią na terenie Szczecina i drugą w kraju, po uniwersytecie w Gryfii. Najwięcej studentów pochodziło z miast pomorskich, zwłaszcza Szczecina, Kołobrzegu, Stargardu, Koszalina i Trzebiatowa. Nie zabrakło wśród wychowanków członków rodów możnowładczych, a także obcokrajowców z Brandenburgii, Meklemburgii, Śląska, Łużyc, Holsztynu, Miśni, Inflant, Szwecji, Lubeki, a nawet Węgier i Siedmiogrodu. Byli też Polacy z Międzyrzecza, Skwierzyny oraz z ziemi człuchowskiej i wałeckiej. Wachowiak, dz. cyt., s. 360-361. W latach 1576-1666 do albumu Pedagogium wpisano ogółem 5400 studentów. B. Wachowiak, *Szczecin nowożytny (1478-1905)*, w: *Szczecin, zarys historii*, red. J.M. Piskorski, Poznań 2002, s. 90.

dywał także założenie zakładu wychowawczego dla 100 biednych chłopców. Plan ten nie został jednak zrealizowany.

24 listopada 1667 r. nastąpiło uroczyste otwarcie nowego gimnazjum, nazwanego od imienia króla szwedzkiego Karola XI – karolińskim (Regium Gymnasium Carolinum)¹³⁷. Nowa szkoła, podobnie jak pedagogium, była uczelnia pośrednią między akademią a szkołą łacińską.

Po przejściu Szczecina przez Prusaków w 1713 r. (oficjalnie nastąpiło to w 1720 r. po podpisaniu pokoju sztokholmskiego 21 stycznia) Fryderyk Wilhelm I przystąpił do restytucji gimnazjum. Uroczyste otwarcie szkoły nastąpiło 30 grudnia 1716 r.¹³⁸

Po 1830 r. władze miejskie na terenie rozebranego kościoła wybudowały nowe gimnazjum, zw. Marienstiftsgymnasium. Obecnie w budynku tym mieści się Zespół Szkół Ogólnokształcących składający się z IX Liceum Ogólnokształcącego i 42 Gimnazjum.

ZAKOŃCZENIE

Kapituła św. Piotra/Mariacka trwała 282 lata. Składała się z 12 kanoników w tym 6 z tytułem prałata. Jej uposażenie stanowiły: 2 wsie, 25 kościołów i 1 kaplica oraz roczny dochód 30 marek z mennicy szczecińskiej.

Cieszyła się ona najpiękniejszym kościołem w Szczecinie i najlepszą szkołą w mieście. Prepozyt kapituły uczestniczył również w organizacji terytorialnej biskupstwa, pełniąc urząd archidiakona. Kapituła była również odpowiedzialna za całokształt życia duchowego w mieście, a także wpływała na jego rozwój kulturalny – posiadała najlepiej prowadzoną bibliotekę.

Szczecin miał w tym czasie najwięcej ośrodków życia wspólnego (kolegiat i klasztorów) w biskupstwie kamińskim¹³⁹ (aż 7 na ok. 70), a kolegiata Mariacka była z pewnością przodującą nie tylko w mieście, ale i w diecezji kamińskiej.

---

¹³⁷ W latach 1648-1667 i od 1679 do wojny północnej (1713-1720) Szczecin był pod rządami Szwedów.

¹³⁸ Wachowiak, *Szczecin w okresie przewagi państwa feudalnego*, s. 434-435.

¹³⁹ W diecezji kamińskiej do reformacji utworzono minimum 70 ośrodków życia wspólnotowego. Można tutaj zauważyć pewną koncentrację kolegiat i klasztorów w ważniejszych miastach: w stołecznym Szczecinie – 7, następnie Gryfii, Przęsławiu, Stargardzie Szczecińskim i Kołobrzegu – 3, ponadto w Gardźcu, Kamieniu Pomorskim, Pyrzycach, Myśliborzu oraz Słupsku – 2.

BIBLIOGRAFIA

Źródła drukowane

- Codex Pomeraniae Diplomaticus, wyd. K.F.W. Hasselbach i J.G.L. Kosegarten, t. 1, Greifswald 1843-1852.
- Ebonis: Vita Sancti Episcopi Babenbergensis, III, 1, wyd. J. Wikarjak, Warszawa 1969, MPH, seria 2, t. 7, cz. 2.
- Herbordi, Dialogus de Vita Ottonis Episcopi Babenbergensis, III, 14, wyd. J. Wikarjak, Warszawa 1974, MPH, seria 2, t. 7, cz. 3.
- Pommersches Urkundenbuch, t. I: 786-1253, red. R. Klempin, Stettin 1868; t. II: 1234-1278 red. R. Prümers, Stettin 1881; t. III: 1278-1293, red. R. Prümers, Stettin 1888.
- Schematyzm diecezji szczecińsko-kamieńskiej, Szczecin 1984.

Opracowania

- Białecki T., Turek-Kwiatowska L.: Szczecin stary i nowy, Szczecin 1991.
- Bronisch G., Ohle W.: Kreis Kammin Land, Stettin 1939.
- Chlebowska A.: Dzieje Kolegium Ottona Jagereufla w Szczecinie w latach 1534-1914, „Przegląd Zachodniopomorski” 13(1998), z. 4, s. 33-56.
- Chlebowska A.: Początki fundacji Ottona Jageteufla w Szczecinie 1399-1534, „Zeszyty Naukowe nr 234, Szczecińskie Studia Historyczne” 11(1998), s. 189-202.
- Chłopocka H., Leciejewicz L., Wieczorowski T.: Okres wczesnofeudalny do roku 1237, w: *Dzieje Szczecina wiek X-1805*, t. II, red G. Labuda, Warszawa-Poznań 1985, s. 16-59.
- Chłopocka H.: Początki Szczecina, „Roczniki Historyczne” 17(1948), z. 2, s. 281-335.
- Cnotliwy E.: Pozostałości budownictwa drewnianego z X-XII w. ze stanowiska 4 w Wolinie, „Materiały Zachodniopomorskie” 8 (1962), s. 58-59.
- Dziurla H.: Sztuka Szczecina, w: *Dzieje Szczecina wiek X-1805*, s. 703-747.
- Frankiewicz B.: Kościół p.w. Trójcy Świętej w Krzekowie, „Kościół nad Odrą i Bałtykiem” 1992, nr 13(72), s. 20.
- Frankiewicz B.: Szczecińskie cmentarze, Szczecin 2003.
- Fredrich C.: Die ehemalige Marienkirche zu Stettin und ihr Besitz, „Baltische Studien Neue Folge” 21(1918), s. 143-246.
- Historia Kościoła w Polsce*, t. I, cz. 1, red. B. Kumor i Z. Obertyński, Poznań 1974.
- Hoogeweg H.: Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern, t. II, Stettin 1925.
- Kersken N.: U schyłku średniowiecza (do 1474 r.), w: *Pomorze Zachodnie przez wieki*, red. J.M. Piskorski, Szczecin 1999, s. 93-122.
- Kiersnowscy T.R.: Życie codzienne na Pomorzu wczesnośredniowiecznym, Warszawa 1970.
- Kostynowicz R.: Kościoły archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej, t. II, Szczecin 2000.
- Kościół Panien Cysterek w Szczecinie*, „Kościół nad Odrą i Bałtykiem” 1990, nr 10, s. 28.
- Lesiński H.: Rozdrobnienie feudalne 1237-1478, w: *Dzieje Szczecina wiek X-1805*, t. II, red. G. Labuda, Warszawa-Poznań 1985, s. 61-196.
- Okon M.: Güstrow, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. VI, Lublin 1993, kol. 406-407.
- Okon M.: Podziały terytorialne diecezji kamieńskiej do początku XIV w., „Summarium” 10(30)(1981), s. 311-326.

- Piskorski J.M.: Szczecin Średniowieczny (do 1478 r.), w: *Szczecin, zarys historii*, red. J.M. Piskorski, Poznań 2002, s. 15-66.
- Police i okolice na starej fotografii*, red. Frankiewicz, A. Łazowski, Police 2001.
- Prokop K.R.: Biskupi zachodniopomorscy (X-XX w.), Koszalin 2003.
- Przewodnik po Szczecinie*, oprac. red. A. Gawron, Szczecin 1999.
- Rymar E.: Kolegiata w Myśliborzu i skład jej kapituły (XIII-XVI w.), „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 13(2006), s. 9-45.
- Szulist W.: Święty Otton z Bambergu, w: *Polscy święci*, t. V, red. J. R. Bar OFM Conv., Warszawa 1985, s. 11-27.
- Wachowiak B.: Szczecin nowożytny (1478-1905), w: *Szczecin, zarys historii*, s. 67-126.
- Wachowiak B.: Szczecin w okresie przewagi państwa feudalnego (1478-1713), w: *Dzieje Szczecina wiek X-1805*, s. 197-443.
- Wehrmann M.: Die Gründung des Domstiftes zu St. Marien in Stettin, „Baltische Studien Alte Folge” 36(1886), s. 125-157.
- Wejman G.: Franciszkanie na Pomorzu. Zarys problemu, „Studia Franciszkańskie” 20(2010), s. 398-403.
- Wejman G.: Nowe Warpno, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. XIV, Lublin 2010, kol. 50.
- Wiśniewski J.: Początki układu kapitalistycznego 1713-1805, w: *Dzieje Szczecina wiek X-1805*, s. 445-702.
- Wolni B. i W.: Święty Mikołaj na Nowym Rynku w Szczecinie, „Kościoł nad Odrą i Bałtykiem” 1998, nr 12 (227), s. 19.
- Zachorowski S.: Rozwój i ustrój kapituł polskich w wiekach średnich, Kraków 1912.

Strony Internetowe

http://pl.wikipedia.org/wiki/Siad%C5%82o_G%C3%B3rne (dostęp 18.02.2011))

http://www.architektura.pomorze.pl/?art_id=733 (dostęp 18.02.2011).

750TH ANNIVERSARY OF THE SZCZECIN COLLEGIATE CHAPTER OF ST. PETER'S/ST. MARY'S

Summary

The Collegiate Chapter of St. Peter was founded on 18 April 1261 by Prince Barnim I and his wife Marianne, with the participation of Bishop Hermann von Gleichen (1251-1289). Two years later, on 8 July 1263, the same prince himself brought it to his newly-founded the Collegiate Church of St. Mary.

The Chapter of St. Peter's/St. Mary's survived for 282 years. It was finally resolved in 1543 and its income was transferred to prince's Pedagogium. The Chapter consisted of 12 canons, including six prelates. In the 13th century, the chapter's income increased. To the income coming from two villages, 25 churches, a chapel, new sources were added. The chapter got privileged with an annual income of 30 Marks from the mint in Szczecin. Other new sources were as follows: land and rent of the 71 villages and two cities of Szczecin and Pyrzyce. Access to the Szczecin Basin in the vicinity of two villages: Stepnica and Świętowiec and 37 churches (currently 10 of these localities is in Germany) as well a chapel were also sources of the chapter's income in the sixteenth century.

The chapter enjoyed a most beautiful church in Szczecin and the best school in the city. Provost of the chapter also participated in the territorial organization of the diocese, holding the office of Archdeacon. The chapter was also responsible for the growth of spiritual life in Szczecin, and influenced cultural development in the region, as borne out by a comprehensive book collection.

At that time, Szczecin had a largest number of collegiate or monastic centres. 7 centres out of 70 in the Diocese of Kamień Pomorski were located in Szczecin. St. Mary's collegiate was undoubtedly a leading centre among these.

Słowa kluczowe: kapituła, Szczecin, kościół Mariacki, kościół św. Piotra, kolegiata, biskupstwo.

Key words: chapter, Szczecin, St. Mary's church, St. Peter's church, collegiate, diocese.